

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

РОМАН *

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

23

А як, що ви думаєте, може нам легко було тікати, так це неправда. Як посадовили нас на пароплави, так ми вже думали, що кінець — уже успокоїмся. Та ніж таки. Окрім нас, салдатів, на пароплав понасідало народу видимо-невидимо: тут і генеральські шмари й сестри милосердні, й подушки вони з собою везуть і грамофони, а диви не диви — якийся в лампах чвалає, а в нього на мотузочку за спиною поруч чайника нічна посудина висить... Що сміха й плачу було — переказати не можна. Одначе відпливли ми. Капітан, бачимо, по мостику бігає, когось у три боги криє, а нам страшно. Бо ми ж як вівці на пароплаві, все одно, що пусти матроса на землю, а нас, піхоту, на коня посади. Чи довго, чи не довго ми так пливли, коли як почало нас жбурляти, вітер скажений де не знівся, тут усю палубу блювотиною й укрило. Помогався я богу, згадав матір. Думаю, якщо жива ти, мати, моли бога ще й ти за мене! А самого так нудота зморила, що й не помітив, як заснув...

— А невже вона так зморює? — запитав Тихон Амосович. Біля нього сиділа Марфуша й, підливаючи порцію горілки в чарку, частувала його. Він зовсім розкис, і слова ці з трудом проштовхнув язиком крізь густу загорожу жовтих зубів.

— Хто? — не зрозумів оповідач.

— Та вона ж... — промурмотів знову Тихон Амосович.

* Почат. див. Гарт №№ 4-5, 6, 7, 8-9, 10, 11, 12 за 1928 р.
№№ 1, 2 за 1929 р.

— Ви про качку? І не говоріть, увесь пароплав по-
котом лежав, а як пристали до Константинополя, по-
дивився я на товаришів і, правду сказати, перелякався—
мов не салдати передо мною стоять, а зелені оселедці...

— Це ви вірно сказали!—раптом рубонув басом
Петро Павлович. Він майже увесь час мовчав і стежив
за поведінкою Губки й Марії. Вони, сидячи осторонь,
про щось жваво розмовляли й видать Марія була зтур-
бована Губчиними словами. Але почувши про салда-
тів, що схожі були на зелених оселедців Петро Па-
влович обізався:

— Це ви вірно сказали! Я ще анекдот знаю про
зелених оселедців: зелене, солоне, висить на стінці й
пищить... Що таке?—і сам перший розсміявся хрипло
й гулько, наче повз двору прокотився громохкий по-
рожній віз...

Усі теж розсміялися. Лише один Сашінька не сміявся.
Він ніяк не міг зрозуміти, чому це, попросивши його
оповідати, слухачі щоразу перебивають його й він
ніяк не може складно розповісти про свої „перетур-
бації“.

Сашінька напружився й почав знову.

— Ви от про качку... Воно справді, хто на морі не
бував, той не знає, що таке качка, а як доведеться,
то й сам не радий: забуваєш, як колись сміявся з тих,
що розказували. Та я не про те, я ж кажу, що все
можна стерпіти, я он стерпів на чужбині скільки го-
дів... Я про те, що на пароплаві, як заснув я...

— Ану-ну, козаче, розкажи, що ж було на паро-
плаві, коли ти заснув...

Микола Григорович підморгнув Губці.

— Сплю я,—випивши чарочку горілки й закусивши
огірком, продовжував оповідач,—сплю я, і сниться
мені така картина... Не то картина, ніби я в сіңема
сиджу, а може це справді діється. Ні, таки, мабуть це
справді діється, бо хто ж таки може таку кар-
тину придумати...

— І цей сни бачить, — подумав Тихон Амосович. —
У мамашу вдався...

Тихон Амосович з величезним напруженням слідував за Сашиньчиным оповіданням, та йому вже рідко вдавалося щось розібрати; лише окремі фрази, а часом навіть тільки випадкові слова доходили до його свідомості. От і тепер він, почувши про сон, став думати про сни Тетяни Гаврилівни, про свої випадкові сни... До його вух долітало спокійне оповідання Сашиньки, як далекий незрозумілий шум. Тихон Амосович починав дрімати.

— ... А на білій коняці гарцює генерал, і в усі дзвони б'ють... Народу! Де воно стільки народу взялося? — думаю я... Ніколи стільки не бачив. Пробираюся я крізь натовп, винтовка у мене за плечима, шинеля обдрана... Усі мені дорогу дають: пустіть його! — кричать, — йому треба до генерала... От уже я й на середині майдану... Став, гвинтівку на караул узяв і стою — ні шелехнуса... А генерал і каже: От він, той самий герой... Ура! Він, каже, отчизну спас... І приколює мені „георгія“... Приколює мені „георгія“ та якось усе не приколе — то не зачепить шпилькою шинелю, то дуже глибоко, та прямо в тіло... Уколало мене — я й крикнув. Крикнув та й прокинувся. Бачу — ніч, лежимо ми покотом на палубі, а кругом темнота, хоч в око стрель... І так мені гірко стало. Прокляте життя, думаю, тільки й того, що в сні...

— Значить, не спасли отечества? — засміявся Микола Григорович.

— Спаситель! — і собі підхопив Губка. — А генерал на білому коні! То ж, мабуть, Врангель!? Ха-ха-ха!..

І всі почали сміятися. Навіть Тихон Амосович прокинувся й теж, не розуміючи, в чому справа, розреготався...

— Ну, так вип'ємо ще по одній! — гукнув він.

Хотів сам наливати в чарки — так рука його не слу-
халася, тремтіла над склянками й горілка й пиво

лилися на стіл. Марфуша допомогла йому, прийнявши на себе обов'язки виночерпа... Вона налила усім по повній, особливо ж Сашіньці... Йому просто у чайну склянку, більшу половину горької...

— Ну, будьмо здорові! — гукнув Тихон Амосович.

— За здоров'я хазяйки! — похитнувся на стільці Сашенька і перекинув склянку.

У цей час хтось постукав у двері.

Орина не заспокоїлася, одержавши гроші від Тихона Амосовича...

Вона й не могла заспокоїтись.

Думка про те, що вона мусила вбити свою ненароджену дитину, не давала їй заснути вночі, ні на хвилинку не зникала удень і в шент виснажила її мозок. Ні про що інше не могла Орина думати. До цього ще припліталися думки про Тихона Амосовича, про те, що гроші їй дав не хто, як він, і що вона мусить бути чесною: раз узяла гроші — мусить виконати обіцянку, інакше ж вийде, що вона його піддурила, гроші вимантачила, як шахрайка, як якась останнього порядку шлюха... Вона не соромилася цього слова і звикла до нього, бо знала, що Тихон Амосович мабуть так називає її в думці. Та яке ще інше ім'я він міг дібрати для неї? Він же ніколи не любив її, це було для неї ясно, ще й у той перший день їхньої зустрічі на галявинці в лісі, коли святкували Васиньчині іменини... Скільки часу пройшло з того дня! Мабуть ціла вічність, якщо рахувати години мірою страждань і горя... — так думала Орина й ніяк не могла вирішити, що їй робити. Чи вбити в собі дитину свою, значить убити в собі матір, убити себе, чи наплювати на всіх, на людей, на Тихона Амосовича, на Марію, якої їй було до болю шкода й яка — Орина у цьому була певна — ні в чому не винна, хіба може, в тому, що Тихон Амосович закохався в неї...

У той пам'ятний вечір Орина сиділа у своїй комірчині, не запалюючи лампи, бо гасу не було, а вона боялася хоч копійку взяти з тих вісімнадцяти карбованців, що дав їй Тихон Амосович: уже як там вона жила, де діставала гроші на прохарч, не будемо говорити. Поденна робота, відома річ, не дуже великі заробітки дає, хіба що хазяйський харч...

Орина сиділа біля вікна, і голова її трохи на шматки не ламалася від скажених думок про своє життя. Така у неї думка була одна завжди...

І як раз тоді ж таки зайшла до неї в хату стара баба Роговенчиха. Зайшла, стала на порозі й сказала:

— А отой, що до вас ходив — іменини справляє... Що гостей накликав, і-і-і ти господи! А ви ж це чого не їдете?

Може й не заходила баба Роговенчиха до Орини в хату, може то так приверзлося хворій на нерви Орині, але з певністю могла б вона сказати, що голос цей вона чула, прозвучав він так натурально — в'їдливо, як і завжди у баби Роговенчихи. І тоді з'явилася в Орини злість до Тихона Амосовича, якої раніш ніколи не було. Раніше ще жаль був до нього й до Марії, а тепер зник остаточно. Чого справді вона мусить їх жаліти, хіба хтось пожалів її... Вона нічого не хоче знати, вона хоче бути матір'ю й ніхто їй цього не заборонить, ніхто їй нічого не посміє сказати, бо хіба вона не така, як усі жінки, хіба вона від інших чимся, крім обличчя свого, натурою зіпсованого, відрізняється?.. І думки в неї такі, як в усіх, і розум і чуття... Не можуть же їй заборонити любити свою дитину!? А що до Тихона Амосовича й до тієї ганьби, що його чекає — їй ніякого діла немає... Хай покутує свою вину, хай хоч раз гляне людям у вічі, правді у вічі... Орина випадку одяглася, дістала з сундучка вісімнадцять карбованців, що була загорнула їх у хусточку й заховала під дрантя на спід, і вибігла з хати, грюкнувши дверима...

Як темінь!

Усі повернулися до дверей...

Ввійшла Орина, напнута подраною хусткою, й стала на порозі. Очима вона шукала Тихона Амосовича і нарешті знайшла його. Він тримав у руці недопиту чарку горілки й дивився на неї переляканими очима. Під її гарячим, владним поглядом він почав убирати в собі плечі, й голова його похилилася на груди...

— Тихоне! — стиха гукнула Орина.

Усі мовчали.

А Тихон Амосович, як школяр на голос учителя, підвівся хитаючись, шклянка випала з його руки й з тихим дзвоном покотилася, надщерблена, по підлозі...

— Тихоне! — знову промовила Орина. — Я не надовго прийшла... Я тільки хочу повернути тобі гроші... Вісімнадцять карбованців, що ти мені дав на аборта... Та я не хочу! Чуєш? Не хочу я робити аборта... Чого? А того, що Марія ж не робитиме, і я не хочу... Хі-хі!.. Ось вони, ті вісімнадцять...

І жбурнула на стіл замотані у хусточку...

Мертву тишу прорізав болісний зойк. І знову всі повернули голову... В кутку на руках у Губки в істериці билася Марія... Кинулися до неї, а Орина тимчасом спокійно вийшла з хати й пішла собі просто вулицею...

РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ

Усі кинулися до Марії, лише Тихон Амосович як пень стояв біля столу й закам'янілим поглядом дивився на двері, що за ними щезла Орина... На столі лежали гроші, загорнуті у застирану хусточку. Він машинально простяг руку до хусточки, розв'язав вузлика... Гроші лежали так, як і дав він їй; так вона мабуть і не розв'язувала хусточки після їхньої зустрічі, тоді, на вулиці... Ось вони лежать, його гроші, він

хотів за них купити собі спокій... Червінець, п'ять карбованців і три асигнації по карбованцю...

Тихон Амосович дивиться на ці гроші й пригадує, як тоді Орина тремтучими пальцями зав'язувала вузлик...

Немає йому спокою. Чудний!.. Невже він думав, що за гроші можна купити спокій?

Марфуша поїть водою Марію...

Тихон Амосович бачить, як, підтримуючи за лікті, Губка й Микола Григорович ведуть Марію до спочивальні, чує голоси:

— Обережно...

— Посидьте біля неї, Марфушо...

— Засніть, Маріє...

Йому байдуже. Він нічого не розуміє. Він важко падає на стілець і наливає собі повну склянку.

— Петре Павловичу! — гукає він. — Випейте зі мною...

Петро Павлович похмуро мовчить...

— Невже ви не хочете зі мною випити, Петре Павловичу?! Аж дивно... Ви ж не дурак випити.

Петро Павлович ніяково й собі наливає склянку.

— От так воно краще... А що Марія плаче, то нічого. Видлачється — легше стане!

— Їй ще плачу та плачу...

Тихон Амосович повертає голову. За його спиною стоїть Микола Григорович і каже ці слова.

— Не твоє діло!

— Авжеж, козаче...

— Ти дратуєш?

— Чого мені тебе дратувати, — ти вже людина кончен...

— Так чого ж ти до мене прийшов!

— Подивитися, — мимрить Микола Григорович.

Губка шукає шапку.

— Що, підемо?

— Може й підемо... Бувайте здорові, Тихоне Амосовичу!

— Ну, йдіть... — махає головою Тихон Амосович. Він нічого не розуміє. Чого це так тихо в хаті? Невже ж це так сумно на його іменинах? І гості розходяться...

Хай собі йдуть, він їх не затримує... Хоч воно й дивно трохи: не вспіли посидіти, як уже й розходяться...

Марфуша велить Петрові Павловичу сходити до дому подивитися:

— Як там діти?

Утрюх вони виходять з хати: Микола Григорович, Петро Павлович, Губка також.

— Ти ж диви, яка прикрість...

Лишаються в хаті тільки Тихон Амосович, Марфуша та Сашінька. Сашінька також п'яний, мов квач. Він дримає вже й не може рухнутися. Марфуша ж крутиться біля обох і все підливає Тихону Амосовичу. Нарешті, коли Тихон Амосович, мотнувши головою й схопившись за груди, починає блювати, вона накривається хустиною й виходить також...

Хропе Сашінька...

27

— Ти як думаєш, Губко, — сказав Микола Григорович, — що з усього цього вийде?..

— З чого? — обіззався хлопець задумано.

— Та з цієї історії, з Скоруютою...

— Дівки жалко... Добра комсомолка була!

— А помимо?

— А помимо того, Тихон той — сволота чистосортна... Та й супчик мені закордонний не подобається, як він звивався сьогодні... Бив би я їх та ще й різкою по голому: може б знали, як жити треба. Про Марію не знаю що й подумати... Невже вона таки любить його?

— Полюбиш... — протяг Микола Григорович.

Дощ лив холодний і противний, як жаба. Вони про-
стували вулицею, перестрибуючи з камінця на камінець,
часом пірнаючи чобітьми у калюжі...

— Ви поспішаєте? — обізвався до Петра Павловича Губка, бачучи, що той нервується. — Ви не зважайте на нас, ми собі помаленькому...

Петро Павлович зрадів. Йому чомусь здавалося незручним покидати компанію, а він боявся Марфуші й поспішав додому...

— Бувайте здорові! — промовив він поспішно, — я таки дійсно поспішаю, — і подався уперед...

Тепер Губка й Микола Григорович почували себе вільніше.

— Полюбиш, — знову повторив Микола Григорович. — Де ж таки... Багато на світі сволоти! Паскудно живуть, то ти правий...

— А ви, Миколо Григоровичу?..

— Що ж я, ти мене знаєш, я може в партію скоро запишуся, я розуміти починаю... Партії тепер кожний робітник — як кусок хліба, дарма що фронтів немає...

— А Тихон Амосович хіба не фронт? — гукнув Губка. — Свій власний внутрішній фронт, бий його сила божа...

Вони звернули в провулок і при світлові ліхтаря на розі побачили вбогу постать, що, притулившись до паркану, стояла на тротуарі...

— Везе нам сьогодні, — сказав Микола Григорович, — ану, подивимось... Ніби жінка якась...

— Та це ж Орина! — скрикнув Губка, підійшовши ближче. — Що ви тут робите?

Орина мовчала... Вона притулилася до паркану, щільно притулилася, ніби хотіла злитися з мокрими, бубнявими, оброслими лишаєм та мохом дошками... Вода збігала з її одягу, розпач був у всій її постаті...

— Ходітьте но з нами, — узяв її за лікоть Микола Григорович — Губко, допоможи... Вона впаде зараз...

Орина не пручалася...

Сашінька розплющив одне око, обережно глянув на кімнату, на стіл, на схилену на руки голову Тихона Амосовича, прислухався до його дихання й, упевнившись, що в кімнаті немає більше нікого і що Тихон Амосович спить, розплющив друге око і тихесенько, щоб не грюкнути стільцем, підвівся на рівні ноги... Він зовсім не спав і не дрімав і не думав дрімати! Поперше, він не стільки випив, щоб хотілося спати. Це тільки такі свині, як Тихон Амосович, товариш Скорута можуть напиватися до того, щоб блювати й пудити під себе, не маючи сил зійти з місця... Ого! Він вміє себе стримувати, він знає міру... Не без того, звичайно, він випив, звичайно, якусь там пару шклянок, але це, звичайно, нічого не значить... Голова у нього цілком ясно працює, ніякі гвинтики в ній не позаскакували, він усе бачить і все пам'ятає... Хто посміє йому сказати, що він п'яний? Та він плюне в очі тому, хто наслідиться таке заявити! Він ще може навіть пройтися по одній дошці, не те, щоб... і він усе пам'ятає, він пам'ятає навіть слова, сказані йому пошепки у кухні Марфушею:

— Ота Марія, з таких... не з одним ночувала... чом би вам за нею не поухажувати? Хіба ви не розумієте, чого вона за цього Тихона заміж пішла? За стариком куди легше з хлопцями амури крутити... Га, Сашінько?

Він добре пам'ятає ці слова, не дивлячись, що трохи випив, і він їх зможе завжди повторити, так що боятися нічого... Тобто як боятися нічого? — крутилося в нього в голові. — Авже ж нічого... Марфуша ж...

Всетаки в голові в нього крутилося...

Він ще раз глянув на Тихона Амосовича. Той, не прокидаючись, спав... Тоді Сашінька пройшов до спочивальні й зачинив за собою двері. На бильцях ліжка він помітив хустку; щось прийшло йому на думку й, узявши її обережно, він склав її так, як складають

28
на
на
в-
он
о,
...
и!
и.
ш
й
о!
о,
я-
у
о-
о-
чі
а-
се
о-
ом
е,
ом
?
ки
я-
ся
...
не
о-
ка
й,
ть

лустки для компреса, тільки трохи ширше. Марія спала, важко дихаючи й часом схлипуючи... Сашінька наблизився до ліжка, дмухнув на лампу на столі — і в кімнаті різко стало зовсім темно, бо й віконниці були попричищені.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

29

... Я не хотіла, щоб так воно вийшло. Трудно мені дуже писати, і вам читати, мабуть, теж важко буде, нерозбірливо я пишу, недавно вивчилася... Це мене Федя так вивчив, хороший був дуже хлопець, і я його любила. А тепер мені однаково й нікого я не люблю... Та що це я: мені зовсім не про те треба писати. Хай хоч як нескладно, а усе до слова правда чиста...

Розкажу я, чого вийшла заміж за Тихона Амосовича і що з того вийшло. Вийшло погано, самі бачите, хоч погано тільки для мене. Простіть мене, що...

Жалько мені його було, бо бачила, що він мене любить, а про те й не знала, що живе з другою і що друга від нього дитину привести має... Мабуть і їй не легко, що мене не пожаліла... Життя мені важке припало... З самого дитинства, з малих літ поневірялася по людях; хто знає — той може посочувувати... І всі на мене однаково дивилися, усі одного хотіли. Був один день, коли я вірила, що увесь світ не такий, який він мені досі здавався, та й то, вдарили мене знову по хворому місцю... Дядько Гарвасій такий був, не знаю як те й село зветься. Одну ніч я була в ньому, батько за буханку хліба продав мене, а як пішов батько з села — дядько Гарвасій знасилював мене. Я ще тоді мала була й не знала нічого такого. А потім того по наймах служила, кожний до мене приставав, так життя кляте, і всякий одного хотів... Невже ж тепер я винна перед людьми, що дівчиною на світ

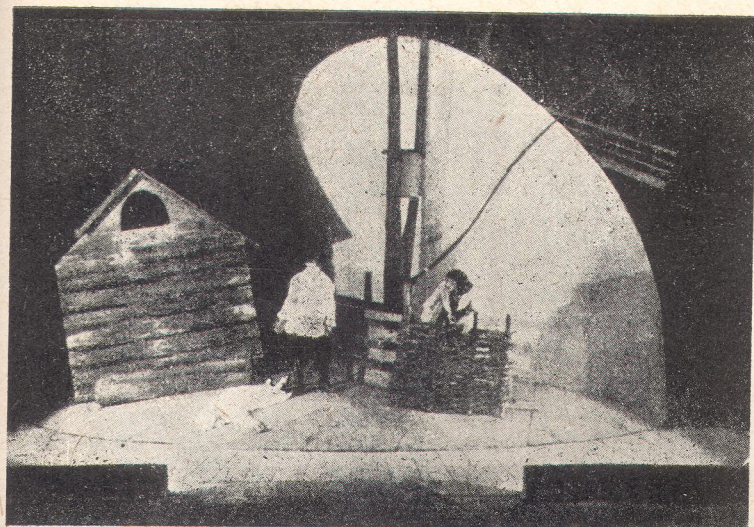

64 народилася? Кожний на тебе як на забавку дивиться, кожний тебе за ніщо вважає, кожний об тебе чоботи свої витирає, які б брудні вони не були...

А Тихон Амосович ніби любив мене, бо й хлопці його на нашій вулиці били — не переставав ходити й робітники на млині сміялися — ходив... Думала я, що любить він мене... Тут таки й з Федькою, ти його знаєш Губко, ми гуляли. Він мене й писати вивчив, казав що любить, і в комсомол я через нього пішла записуватись... Думала, що який той комсомол гарний, які в ньому хлопці хороші, як він мені розказував усе про право жінки й про те, що не мусить бути ріжницю, що хлопець, що дівчина однакові товариші... І потім поїхав він учитися, а ви того й не знали, чого я в комсомол у ячейку ходити перестала, що мабуть ви усі такі, як він: на слова одне, а на ділі інакше, бо й він від мене того, що й дядько Гарвасій, хотів, перед поїздом діло було, у ту ніч, як від'їздив він у Харків. А Тихон Амосович на другий день до мене прийшов, я й вирішила за нього заміж йти, бо все одно, думала: може хоть за чоловіком буде спокійніше, та й дуже він мене просив за нього заміж йти... Я йому увесь час хотіла сказати, що я вже не дівчина й щоб він не думав, а він і слухати не хотів: що не почну з ним говорити, а він не слухає: що ти мені, мовляв, такого цікавого скажеш... Усе примхи?

А потім у першу нашу ніч горе мені було, і на ранок вийшла я з хати, коли вертаюся, а він у моїх сорочках риеється... Чого, кажу, шукаєш? — А він на мене подивився, як пацюк противний і злий, трусить сорочкою перед носом та й кричить: — Де твоя кров? Де твоя кров, я тебе питаю? Ти мене, кричить, обдурила... Я думав, що ти чесна, а ти он яка, виходить... — І тут він мене такими словами назвав, що й вимовити не можна, не то що написати... Ще тоді я думала, що треба якось кінчати, та не рішалася, а життя мені з того часу зовсім не стало...

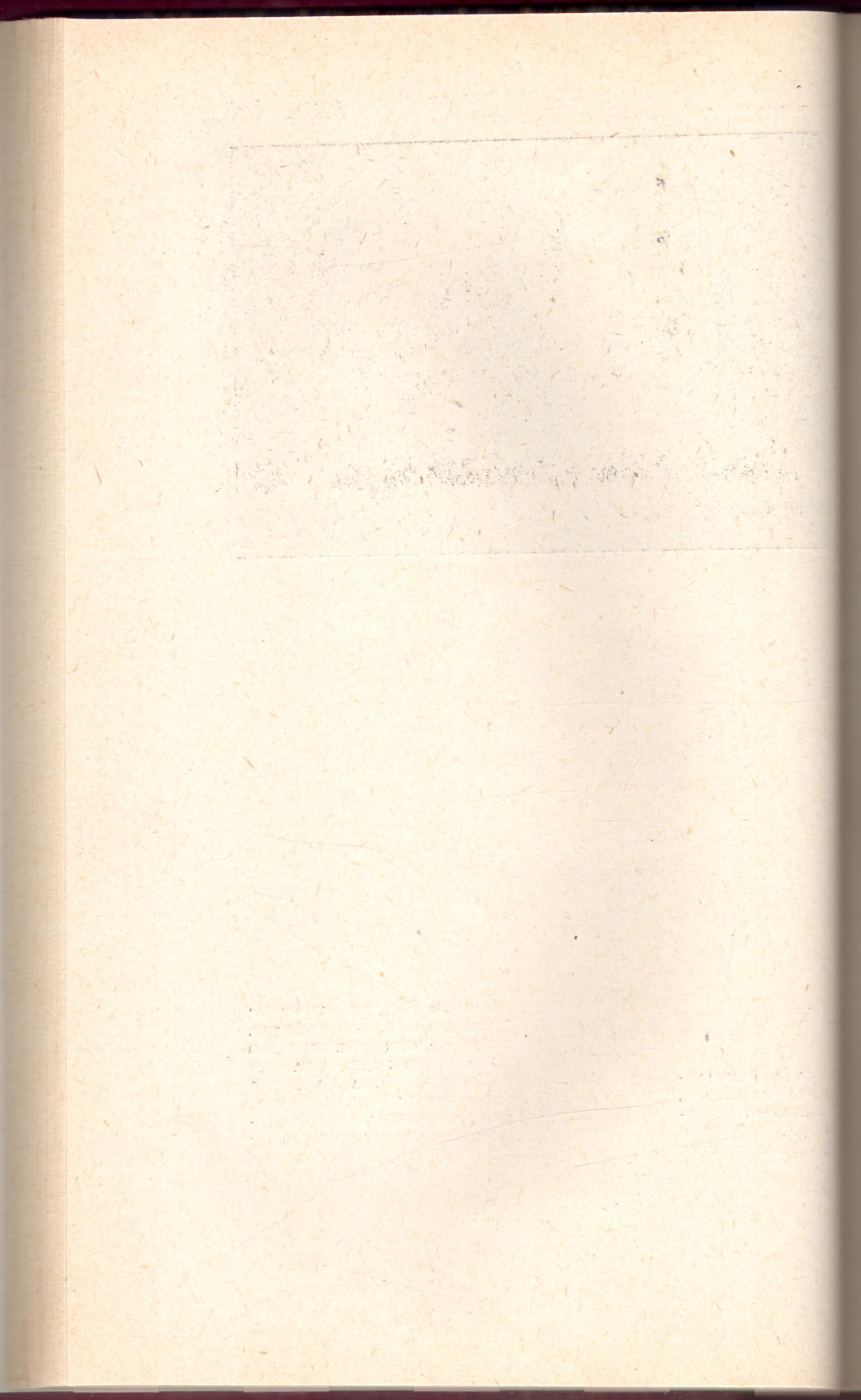

П'єса М Іллінсько-
го „На прадвесні“.
Постановка С. Ро-
занова, художник
Н. Айзенберг

Західня Білорусь стогне під
чоботом польського фашизму.
Пролетаріят і бідне селянство
її героїчно бореться за свій
Жовтень. Вільна Радянська
Білорусь напружено стежить
за цією боротьбою й відобра-
жає її в своєму мистецькому
Б У Д І В Н И Ц Т В І

Тихоне Амосовичу, ви мене простіть, що це я все пишу про наше життя з вами совмісне; може, ви й не хочете, щоб люди про це знали, та дуже у мене душа болить, і не можу я в цю послідню минуту мовчати: хай усі знають, що я перенесла за ці місяці, як мені трудно було... Я ж усе мовчала й в усьому вам покорялася, а ви мною командували, як самі того хотіли... І ще я не могла на наше життя так спокійно дивитися й тепер скажу вам свій секрет, що коли ви йменини задумали, я була согласна, думаю — може хоч трохи веселіше буде, а то хоч помирай з тоски; та перетрушуючи ваші піджаки найшла я письмо вашого Антона, брата, й послала йому, ніби то ви, телеграму по пошті... Ну й він теж не приїхав, та й правий: мабуть набридло йому вами собі голову морочити, а на нього у мене була остання й уся надія, може б він приїхав так не так було б...

Тепер про отого з плену, що приїхав... Його хай неперимінно заарештують, бо й він на мене напад зробив, а я спала... Ви, Тихоне Амосовичу, й не чули, як я кричала, напилися, як свиня... Несчасний ви чоловік, і страждати вам ще прийдеться. Як же мені жалько вас, а ще більше жалько мені Орину й дитину ту, що від вас у неї народиться. Що ж воно за дитина виросте без батька, та хоч би й батько був, все одно що не має; який з вас батько, вас і діти свої не любитимуть...

Простіть же ви мене, усі простіть, що я вам голову морочу, а ви, товариші комсомольці, теж, що я про вас таке думаю, бо може ви й не такі усі однакові, а з таким мені зустрітися довелося, він тепер учитися поїхав, самі знаєте... Далі я вже не можу жити на світі, все одно мені, чим так мучитися, чим так пропадати, хай уже одним разом кінець буде..."

Микола Григорович і Губка відвели до дому Орину, наказали бабі Роговенчисі роздягти її та вкласти спати, а самі вернулися до Тихона Амосовича.

Микола Григорович сказав:

— Слухай, хлопче, чи не піти б нам подивитися, чим воно там закінчилося?

Тривожне передчуття штовхало його.

Губка мовчки погодився.

Йшли крізь дощ по калюжах, притримуючись паркану.

— Знов таки, козаче, наше життя... Хто його зрозуміє? Мені вже лантух років, а тільки-тільки розвиднілось... Треба людям нових очей вставляти, старими дивитися тепер — тільки висівки побачиш, а нам бо-рошна, трюхнольки треба... Та ти й не слухаєш?

Губка поспішав.

— Чого там... Слухаю! — крикнув він. — Це добре, що ви так розуміти стали. Наб би, щоб усі так... Та й далеко живе Скорута...

Наскрізь промоклі ввійшли у сіни. З хати ні звуку не чулося. Губка штовхнув хатні двері.

Біля столу сидів військовий, на його широких плечах наопаху висіла шинеля. Будьоновка лежала на столі...

— Хто ви? Чого ви тут? — здивовано гукнув Микола Григорович.

— Антон Скорута, — підводячись, назвався військовий. — А ви?

Микола Григорович не відповів. Важкий його погляд упав на двері до спочивальні... долі, просто перед дверима, лежала Марія, посиніла, з роздутими жилами на шиї, з рожевою ціною біля вуст. Руки її безсило лежали вздовж тіла.

— Отакий кінець,— прошепотів він.

Губка кинувся до Марії.

— Стій, товаришу...— зупинив його Антон. — А хто піде до міліції?

— А де Тихон? До міліції я піду...

— Чорт його знає, де він...

Антон знову сів до столу, знову розгорнув Марієного листа.

— Ну, чого ж ви не йдете?— звернувся він до Миколи Григоровича.

Микола Григорович, кинувши ще один погляд на Марію, пішов з хати.

Губка сів напроти Антона.

— Я секретар комсомолу, на млині, на четвертому,— з винуватою усмішкою, сказав він.— Марія в нас комсомолкою була... Сьогодні в них іменини. Був і я. Спеціально приходив, щоб поговорити з нею, бо перестала ходити на збори... Жалько дівчини!

Антон мовчки передав йому листа. Поки Губка читав нерозбірливе Марієне писання, він ходив по кімнаті, притримуючи шинелю, щоб не спадала з плечей. Голена голова його, кругла й тверда, трохи набік схилилася, як і в брата... Де ж таки Тихон?— думав Антон.— Треба ж було спізнитися поїзду... Ех і бездоріжжя!

Антон зайшов у спочивальню і зупинився біля Марії. Хотів подивитися на її обличчя й не зміг. На фронті міг дивитися в очі тисячам смертей, а тут не зміг, бо за цю смерть і на собі почував провину...

Губка кінчив читати листа:

— Товаришу Скоруто!— гукнув він.— Що ж тепер буде?

— Суд буде,— сумно відповів Антон, сідаючи за стіл і простягаючи ноги...

Під столом щось заворушилося, засопіло, стіл захитався... Антон і Губка скочили зі стільців. З-під столу вилазив Тихон Амосович, скуйовджений, брудний, як

68 ганчірка. Порожніми очима обвів він кімнату, проминув поглядом Губку, Антона — мабуть не пізнав брата — почвалав у спочивальню, повторюючи півголосно: „Манічко, Маню...“ На дверях ставши, він помітив Марію, власне, спочатку ноги в чорних грубих панчохах, поділ спідниці, посинілі, налиті мертвою кров'ю руки і далі голову, перерізаний рушник на підлозі...

— Манічко! — крикнув Тихон Амосович і впав навznak.

У хату входив Микола Григорович з міліціонером...

29 січня 1928

ЧЕРВОНОГРАД

22 лютого 1929

ХАРКІВ

КІНЕЦЬ

ДМИТРО ЧЕПУРНИЙ

РОЗЛУКА МОРЯКА

Другові — А. К.

Над морем ранок золотий,
Із неба сонце сіє триси.
Шумливо бігають матроси,—
— Прощай, касарня і брати!
— Із нами вітер полетить!
— І море тужно заголосить!..
Хлюпоче в гавані вода...
На білім березі, де роси,
Рида татарка молода.
Вона припала до плеча
І від матроса не відходить.
Вже корабля чекають води
І якорі виймати час.
Надуто парус. Хвилі мчать
І закрутились хороводом.
До берегів знялась рука.
І хтось на палубі заводить
Сумну „Розлуку моряка“.

м. Київ, 29 р.

РОБЕРТ ВУЛЬФ

МІЛІОННОГОДИЙ

СЦЕНАРІЙ ДЛЯ РОБІТНИЧОГО КІНА

„КОЛИ МАНГАТТАН МІЛІОННОГОДИЙ,
РОЗКУТИЙ, СХИЛЯЄТЬСЯ ДО СВОЇХ БРУКІВ“

ВІД РЕД.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПРОЛЕТАРСЬКИЙ ПОЕТ І ПУБЛІЦИСТ Т. РОБЕРТ ВУЛЬФ ПРИСЛАВ НАМ ДЛЯ ВМИЩЕННЯ В „ГАРТИ“ ЦЕЙ СЦЕНАРІЙ (ВЖЕ ДРУКОВАНИЙ В ОРИГІНАЛІ В НЬЮ-ЙОРКСЬКОМУ ЖУРНАЛІ „НОВІ МАСИ“) Й ДАВ ЛАСКАВУ ЗГОДУ ПОСТІЙНО ДОПИСУВАТИ ДО НАШИХ ВИДАНЬ. ВМИЩУЮЧИ ЦЕЙ СЦЕНАРІЙ, РЕДАКЦІЯ ВВАЖАЄ ЗА ПОТРІБНЕ ЗАЗНАЧИТИ, ЩО НАЗВА ЙОГО НЕ ВІДБИВАЄ ЗМІСТУ, БО МАСОВОЇ БОРОТЬБИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ПРОЛЕТАРІАТУ АМЕРИКИ Т. ВУЛЬФ НАМ НЕ ПОКАЗАВ. ПРОТЕ СЦЕНАРІЙ, КРІМ СВОЇХ ХУДОЖНІХ ЯКОСТЕЙ, ЦІННИЙ ШЕТИМ, ЩО, ПОПЕРШЕ, ПОДАЄ БАГАТО ЦІКАВОГО ПОБУТОВОГО МАТЕРІАЛУ З ЖИТТЯ РОБОЧОЇ БІДНОТИ В ЗАОКЕАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДОЛАРА, ПОДРУГЕ, ДАЄ НАМ ПЕВНУ УЯВУ ПРО СТАН, ЩО ЙОГО ПЕРЕЖИВАЄ НИНІ ПРОЛЕТАРСЬКЕ МИСТЕЦТВО АМЕРИКИ.

Календар показував 10 вересня 1919 р., коли рука політичного діяча накреслила лінію на мапі, поділивши надвоє маленьке затишне австрійське село Катцен-таль і залишивши одну половину австрійською, а другу — італійською. Двоє сиріт війни, Карл Бауер — вісімнадцяти років і Джіна Мартеліні — шістнадцяти, заручені, повернулися з прогулянки в неділю по обіді, опинились під загрозою салдатів, розлучені. Поміж їхніх хат колюча дротяна загорода, чатує сторожа з багнетами, а сами вони по обидва різні боки кордону. Карл довідався, що він італійський підданець, а Джіна — що вона австріячка. Салдати хапають Карла,

70 втискують його до військового поїзда, везуть до найближчого містечка, одягають у військовий італійський однострій і посилають до Африки разом з італійською армією. Тимчасом Джіна залишається на австрійському боці села, відірвана від всіх своїх друзів. Колись з старої сільської Міттельштрассе до нинішньої нової Віа Альта можна було дійти за дві хвилини, а тепер треба цілий день подорожувати поїздом по мапі, щоб виклопотати паспорт і дві візи, вісім годин їхати поїздом до Клягенфурта, перетнути Юго-Славський кордон, потім ще шість годин до Фіюме, перейти італійський кордон, потім ще десять годин назад, до італійської половини Катценталья, відомої тепер, як Монте деї Гатті.

Проте, мешканці села якось потрапляють зноситись поміж себе, обдурюючи сторожу й перелізаючи дрянні колючі бар'єри вночі з великим ризиком і труднощами. Таким саме чином Джіна одного дня дістає повідомлення, що знайомить її з чутками, ніби Карл помер у Тріполі. В розпачі вона добивається, щоб її включили до квоти емігрантів, які їдуть до Нью-Йорку, й вирушає разом з родиною сусідів-емігрантів. Обидві половини села бачать одне одне, селяни з італійської половини бачать, як вирушає Джіна, й махають їй на прощання руками. Та вони знають лише, що вона їде, а куди й чого — їм невідомо, бо її лист до друзів на італійському боці перехоплено.

Тимчасом Карла не вбито й за кілька місяців він повертає з служби. З жахом довідується він, що Джіна поїхала до Америки; через непорозуміння й погані зв'язки поміж обома половинами села, в нього виникає вражіння, ніби вона поїхала як коханка іншого. Він думає, що вона навмисне не залишила йому адреси, в гніві й одчаю він постановляє забути її, та коли за кілька місяців трапляється нагода, він також їде до Нью-Йорку.

Карл (тепер він уже на американський кшталт пише своє ім'я й прізвище) й Джіна обидва тепер у Нью-

Йорку, мешкають на відстані кількох кварталів одне від одного, та не знають про це. Вони обидва перебувають у робітничій дільниці Іст-Сайду й переходять звичайні митарства робітників-імігрантів. Джіна живе в одній кімнаті з двома іншими італійськими дівчатами; вона працює на картонажній фабриці. Конкурент власника купує фабрику й закриває її. Джіна й Карл мало не зустрічаються в черзі біля контори до наймання праці на Другій Авеню. Карл дістає роботу землекопа на будівлі. Дівчина проходить коло будівлі, не маючи роботи, мало не помічає Карла в льоху, де він працює, та щойно Карл виходить з-за машини з своєю тачкою, як якийсь вичепурений чоловік починає залицятись до Джіни; вона обурено одвертається від нього; тимчасом Карл випорожнює свою тачку й повертається, та дівчина відходить, і вони знов не помічають одне одного. Нарешті, по двох тижнях напівголодного животіння на кошти своїх дівчат-сусідок, Джіна дістає роботу в ресторані — мие начиння. Тут вона знов мало не зустрічається з Карлом — одного дня він приходить до великої кафетерії, де Джіна працює, якраз у момент, коли вона йде на кухню з високим стосом брудних тарілок — вона звернена спиною до Карла, і він не пізнає її.

Будівлю закінчено — Карл знову на вулиці. Він ночує по завулках та на лавках у парку, його арештовано за бродяжництво й тримано три дні в тюрмі, його фотографують для альбома підозрілих осіб. Нарешті він дістає посаду кур'єра в Німецько-американському банку.

Життя має свої високі моменти навіть для робітників, і Джіна з двома своїми подругами планує експедицію з міста першої весняної суботи пополудні — експедицію на Вежу Вулворта; це коштуватиме їм по п'ятдесят центів кожній. І тут Джіна вперше бачить Карла, якого вона вважала за мертвого — бачить його в бінокль з парасету Вежі Вулворта, коли він проходить

вулицею, за п'ятдесят два поверхи од неї. Вона махає руками, кричить, мало не умліває, мало не викидається з вежі, благає своїх подруг подивитись — нема сумніву, це справді Карл, і він поволі зникає з очей вздовж Бродвею. Вони мчаться у ліфті вниз, та звичайно вже й сліду його нема, адже він був за кілька кварталів од підніжжя вежі навіть тоді, коли вони його бачили. В безумних змаганнях знайти свого коханого у великому місті, Джіна дає оголошення в газеті; то-вариш Карла по роботі випадково бачить оголошення. Та колишнього Карла Бауера зареєстровано тепер у банку як Кареля Бовера, і його товаришеві не спадає на думку, що то той самий.

Ще раз коханці майже зустріваються. Восени, в парку розваги Коні Айленд, Джіна хутко мчить на релях й на мить помічає знайоме обличчя — може це й Карл, а може й ні...

Важкі часи настали для міста — з безробіттям, хлібними чергами й жебраками. Власник кафетерії вивішує оголошення про зниження платні робітницям, та Джіна, підбадьорена своїми подругами по кімнаті, швачками, організує дівчат, що служать в кафетерії, для протесту. На цей раз хазяїн уступає. Організовано філію профспілки, Джіну обрано на секретаря. Карл тимчасом утратив свою посаду в банку. Банковий детектив одного дня в поліції бачить фотографію Карлову в альбомі підозрілих осіб. Карла ведуть до поліції для ідентифікації і ганебно виганяють з роботи.

Настають тижні майже цілковитих злиднів, зо всіма звичайними нещастями й муками безробіття. Карла викидають з кімнати, він заставляє або продає все своє скудне майно; випадково він дістає на день чи два роботу; він жебрає, позичає, раз навіть краде. Краде власне банан з овочевого рундука. Полісмен на розі підозріло дивиться на нього, та проте не ловить його на місці. Карл дивиться на полісмена — єдину безтурботну й одгодовану людину в околиці. Карл

іде до Юніон-Скверу, спинається коло лавки, щоб з'їсти свій банан. Підбирає з землі газету. Її розкрито на сторінці з оголошеннями про потребу робочої сили, Карл проглядає оголошення, та всі вони вимагають кваліфікованих робітників, крім одного. На ньому сказано: „10-го грудня відбудуться іспити для постових полісменів. Вимоги: зріст — п'ять футів одинадцять цалів, вага — сто п'ятдесят фунтів“. Карл замислено зважує свої фізичні дані — вони відповідають вимогам. Він одкидає геть газету.

Він знову голодує, жебрає, годується в хлібних чергах*.

Та тепер він мимоволі весь час повертається думкою до поліційної станції. Часто проходить біля станції. Та кінець-кінцем, одного дня, після особливо лютої відмови багато одягненого перехожого, він мириться з неминучим, заходить до поліції й пропонує свої послуги. Його приймають, зважаючи на його чудові фізичні дані — альбом підозрілих осіб та випадковий арешт за бродяжництво в минулому — не грають тут ролі.

Тимчасом хазяїн Джіни наймає страйколомів та годується поквитатися з робітниками. Асоціація Власників Ресторанів на своїй нараді ухвалює обрати його підприємство для першої опорної бази. Починається страйк, з пікетами, плакатами, страйколоми намагаються обслуговувати підприємство, натовпи збираються по хідниках, Джіна намагається виголосити промову, надходить поліція, починається мала бійка. І тут нарешті Карл, в поліційному однострої зустрічає Джіну — в момент, коли б'є її дубинкою по голові...

Вражений жахом, пізнавши свою коханку, коли вона падала, й підхопивши її на руки, Карл кидає свою дубинку й пробиває собі шлях крізь лаву здивованих

* Благодатні установи в Америці часом видають безробітним мізерну милостиню — копійчаний хлібець і горнятко кави; безробітні цілими ночами чекають у довжелезних чергах на цю „допомогу“ — це і є хлібні черги. Ред.

74 полісменів, до місця, де Джіна могла б бути в безпечі. Вона розтулює очі, бачить схилене над нею обличчя, коханці мало не цілуються. Раптом вона помічає його однострій і, жахнувшись, видирається.

Він намагається пояснити. Сцена блідне.

Сцена знов освітлюється в момент, коли він намагається, навіть з меншими наслідками, давати пояснення своєму начальству в поліції; з нього здирають однострій і брутально викидають юнака на вулицю. Карл, проте, не сумує з цих наслідків. Цього ж вечора він зустрічає Джіну перед її рестораном. Страйк виграно, у вікні виставлено картку з написом, що цей ресторан обслуговується тільки членами профспілки. Руч-об-руч закохані йдуть вулицями. Дійшли до правління профспілки, Карл одержав собі профквитка й адресу, де він зможе завтра вранці дістати роботу — мити начиння. І тоді нарешті настає час для довгожданного поцілунка, фед-аута й

кінця.

ПЕРЕКЛАВ І. К.

І. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

ЧАСТИНА ДРУГА

1

І от — веселе й бадьоре сонце встало над полями Німеччини. Молода пшениця внизу, на рівній землі, густа, як щітка, і повна зелених соків, а над нею вгорі листопадовий вітер повільно котить круті яблука диму з фабричних димарів.

Вогнетривалі будинки рясних німецьких селищ горять, виблискують загостреною черепицею покрівель.

* Початок див. „Гарт“ № 2, 1929 р.

До них біжать дроти, а дротами ллється голуба електрика.

Ах, я б не повірив нікому в світі, я поставив би в заклад усі свої сюжети до нових оповідань, як би знайшовся хтось охочий грати на цей непевний товар, я все одно не повірив би навіть людям з авторитетом, нікому, хто б мені не казав, що я побачу тут на полях, над якими вітер повільно котить круті яблука з фабричних димарів, а дротами, як нам розповідали, біжить голуба електрика, що я побачу тут симпатичну круторогу силу, оспівану чумаками й іншими поетами моєї романтичної країни.

І я б програв.

Бо он край ниви сіріє облізлими ребрами цілком незаможницька грабарка, під нею — клучок і якась одежина, як і годиться в полі. Хазяїн оре поле „трактором“ на дві кінські сили... А он і симпатична рогата сила, двоє справжніх волів, на які дивлячись, я думаю про те, що з наших чумаків були колись добрі таки куркулі.

Воли, що так звеселили моє серце, належали, як видно, доброму хазяїнові. Він розвозив ними гній і розкидав його купками по ниві, цілком певний і цілком спокійний за свої двісті пудів, що вродяться тут, на вгноєному ґрунті.

Що робить техніка! Для неї немає недосяжного, — подумав я і згадав нашого українського дядька, що в подібних випадках цілком слушно, як запевняє Остап Вишня, каже:

— Земля оброботки потребує...

Так каже наш український дядько, чуває потилицю і, як запевняє Остап Вишня, на тому справа і кінчається.

— До чого все таки доходить техніка, — думаю я ще раз. Але тут мені влітає до голови нова нагла думка: „А що, як то, бува, не воли, а корови!“

Однаке це справи не змінює, і на цьому я заспокоююсь.

Я дихаю повітрям, насиченим пахучою сосною, мій зір потонув у ліску з срібногрудих берез, поважних дубів і лип. І знову чомусь кожна гілка нагадує Україну. Чи може то від підсвідомого наставлення на постійні порівняння?

І раптом переключка на легкий транспорт: сотні з півтори гумових кіл, переважно червона гума, а всередині мерехтить сталевим промінням ясна мережка дротиків. Це робітники виїхали на роботу до колії і ото їхні велосипеди стоять обабіч. Вони сплелися нікльованими рулями і спочивають під парканом, щоб за кілька годин покотитись один за одним рівною стежкою між двома рядами дерев. Їхні рулі нагадують упокорені волячі роги, модернізовані від сучасної цивілізації, витончені й упосліджені...

Доречі, промайнула ст. Сорау.

Краєвиди на якийсь час різко змінюються. Ліси густішають. Хвойні ліси замислено пливуть химерною орбітою. Де-не-де з їхньої зелені блисне жовта верхівка листвяного дерева, а частіше підноситься стрункий комін фабрики, чи заводу.

А далі знову рівні квадрати полів, простелені, мов велетенські зелені скатерті, між гаями.

2

Фюрстенвальде...

Князівський ліс.

Може тінь предків останнього князя виходять на темний обрій зустрічати вечірню зорю?..

Ні, це звичайна станція, від якої вже недалеко до Берліна. Отже тут, на порозі Фюрстенвальде, сонце підбилося вже геть високо. Начальник станції тримає поїзд не більше, як одну хвилину, потім підносить руку з маленьким іграшковим семафором, натискує пальцем на маленьку пружинку, і той семафор засвічується зеленим вогником. Машиністові більше нічого й не треба. Він легко й еластично пускає поїзд, і ми вже далеко.

за Фюрстенвальде, ми вже закурили німецькі цигарети й пускаємо пахучий димок.

— А скажіть, будь ласка, вокзал на Фрідріхштрасе в Берліні — це буде який вокзал по порядку, перший чи другий? питає наш театральний фахівець.

— Третій, — коротко відповідає йому громадянин з шовковою хусточкою в горішній кишені піджака.

— Ага, третій. Он як. Значить — третій. А нам, здається, говорили, що другий чи ніби то аж четвертий.

— Ні, третій.

— Ага, в такому разі ми вам дуже вдячні. Значить, третій... І це вже напевне?

— Так, це вже цілком, можна сказати, напевне.

— І, значить, коли ми хочемо встати саме на Фрідріхштрасе, то ми мусимо встати саме на третій зупинці, цебто — коли поїзд, в'їхавши в Берлін, зупиниться аж втретє, і от саме аж тоді ми й мусимо встати, коли воліємо на Фрідріхштрасе...

— Так, ви це правильно собі уявляєте, — трохи дивуючись, відповідає громадянин.

— У такому разі ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували. Але ми тепер з певністю можемо вставати на третій зупинці, що й буде саме, з вашої ласкавої інформації, потрібний нам Бангоф Фрідріхштрасе... Ми вам дуже вдячні. Пробачте, що потурбували...

— Дуже прошу, — відповідає громадянин, ще більше дивуючись.

Та наш театральний фахівець так і не відкрив йому свого секрета. Я думаю, що він просто вправлявся в німецькій мові...

3

Бангоф Фрідріхштрасе або Вокзал на вулиці Фрідріха — це й є той вокзал, що з нього ми справді таки виходимо на вулицю Фрідріха і, таким чином, з вагона потрапляємо просто на одну з найцікавіших вулиць Берліна.

Треба сказати: „Ах, берлінські вулиці!..“

Одначе, я утримаюсь від „аху“.

Я скажу це саме „ах“ десь іншим разом, а зараз мене страшенно зацікавили он ті два швайцари в червоних лівреях.

Один із них стоїть у вікні магазина. В одній руці він тримає величезну ручку „Паркер“, якою, мабуть, можна було б написати хоч який роман „чебрець-зілля“, „нудьгу“, „нудоту“, і таке інше, навіть не підливаючи атраменту... Лівою рукою він підіймає свого блискучого циліндра. Разом із тим він кланяється вам, коли ви проходите повз вікно.

Другий швайцар — стоїть на дверях „Танц-кафе“. Монументальна постать, закам'яніла в олімпійській величі, байдужа до всього, що робиться на цьому грішному світі, навіть не далі, як за її власними плечима; ця постать ворухить тільки губами й жувальними м'язами, себто — вона запрошує до кафе, де танцюють „schöne Frauen“, ці, за висловами старої російської літератури, „милые, но безусловно падшие создания“.

Я зупиняюся перед обома швайцарами.

Довго і філософічно я споглядаю обидві постаті і нарешті доходжу несподіваного висновку: одна з них — дерев'яна! Себто вони обидві дерев'яні, але одна — із справжнього дерева, і саме не та, що на дверях кафе, як подумав я спочатку, а та, що з ручкою „Паркер“ у вікні фешенебельного магазина.

Сконстатувавши цю основну різницю між двома швайцарами, я озираюся навколо і бачу, що мої товариші десь попливли вже вздовж Фрідріхштрасе у напрямку до Унтер ден Лінден, де в будинкові № 7 міститься радянське повноважне представництво.

Я поспішаю за ними, обминаючи інваліда імперіялістичної війни, що, цілком пристойно вбраний, їде на возикові, якого він рухає сам, власними руками, бо ж йому відірвано на війні тільки ноги...

— Але чудовий возик!— встигаю подумати я.— Унас так не вміють. У нас як інвалід, то його неодмінно й відразу помітиш, бо він ходить або животом, заштитим у шкіру, або коліньми, також заштитими в шкіру. А вже тут— техніка! Чудовий возик... і головне— все пристойне... Європа!

Тут я помічаю зелений сигнал на розі Фрідріхштрасе та Унтер ден Лінден. Автомобілі, таксі, мотоциклети, велосипеди й двохповерхові омнібуси зашеретували вулицю й зупинилися на півхвилини, щоб дати можливість вулиці Фрідріха перехлюпнути свою хвилю через асфальт Унтер ден Лінден.

Саме з цією хвилею перепливаю і я.

Ми йдемо до радянського представництва. До „Гаркребо“. До готелю „Schmidts Hotel Berliner Hof“, де з нас правлять великі гроші за маленьку кімнату. Ми не бажаємо платити великі гроші за маленьку кімнату.

Що ж нам робити?

Треба зайти в оцей локаль пообідати. Так ми й робимо. Ми спускаємося по сходах у долину, заходимо в локаль і кажемо:

— Гер обер! Шпайзекарту*.

Геробер заввишки, як дзвіниця, радіотрубним голосом відповідає нам „біте майне геррен** і подає нам все, що ми бажаємо. Отже за маленькі гроші ми дістаємо велику порцію картоплі і шматок м'яса, а за окремі тридцять пфенігів—кухоль пива. Хліба до обіду не дають. Зате розмову з інтернаціональним спортсменом Вітебської губернії, що об'їхав на мотоциклі цілий світ і зараз уже не має жадної вільної цяточки ні на грудях, ні на животі, ні на спині, щоб причепити ще хоч одну медаль,— розмову з цим знаменитим спортсменом ми маємо цілком дурно.

— Гаспада!— каже знаменитий спортсмен.— Гаспада, я слішу— ви аттуда. Прекрасний русскій народ.

* Пане офіціанте! Карту страв.

** Прошу, мої панове.

80 Я живу здесь рядом в гостиннице „Piga“, две марки в день. Но, действительно, прекрасный русский народ. Вот, например, аб'їхал двадцать шесть гасударств, нахажую в двадцать седьмом і їду сейчас в двадцать девятое.

Нам здалась ця постать загадковою. Бо як можна об'їхавши двадцять сім держав, хоч би й на мотоциклі, хоч би й нарешті з медалями та жетонами, їхати відразу в двадцять дев'яту, не відвідавши спочатку двадцять восьмої? Ні, тут щось не так,— рішили ми вийшли з локаля.

Вийшли ми знову на вулицю. І що ж нам далі робити? Далі нам варто згадати, що на Ельзасерштрассе 47-48 є пансіон фрау Крайенбрінг, де зупинялося вже немало славних представників українського мистецтва. Бас Паторжинський, сопрано Сокіл і тенор Середа жили саме в пансіоні фрау Крайенбрінг. Що ж до представників тієї скромної галузі нашої культури, до якої причетний і я, себто — літератури, то Володимир Коряк та Іван Ле живуть у тому пансіоні й зараз.

Отже нам варто тільки про це згадати, сісти в омнібус № 5, купити за двадцять „феників“ квитка і доїхати до рогу Шосештрассе та Ельзасерштрассе.

Ми так і робимо.

За кілька хвилин ми вже сидимо в їдальні-вітальні нашого пансіона і дістаємо першу порцію розмови з нашою фрау, жінчини поважної віком і м'якої серцем. Вона висловлює своє політичне credo, і ми його весело приймаємо до уваги. Насамперед вона визначає останнього імператора колишньої російської імперії, яшпнапсгендляр (Schnapshändler*) і нічого не має проти того факту, що зараз у нас радянська влада... Така лояльність до нас дуже нас зворушує, і ми остаточно запитуємо фрау:

— Значиться, шість марок за добу?

* Горілчаний гендляр.

— Так, так. Ви будете, наче у себе дома. Ніде ви не почуватимете себе спокійніше.

Ми залишаємося. Шість марок за кімнату, сніданок, обід і чай увечері. Ми звичайно залишаємось.

Так щасливо кінчився день 5 листопада 1928 року.

Але ні т. Володимира Коряка, ні т. Івана Ле я не побачив тут. Вони виїхали до Бремена та до Дельменгорсту. Мені прикро було про це довідатись, але для читачів журналу „Гарт“ цей їхній від'їзд безперечно на руку, бо Іван Ле саме там писатиме своє оповідання на дельменгорстським матеріалі, оповідання, що з'явиться безперечно на сторінках журналу „Гарт“*.

4

Другого дня, 6 листопада, напередодні 7 листопада, я мріяв про ті вогні й знамена, що горітимуть завтра на вулицях Харкова, і про ті великі юрби народу, що завтра заливатимуть вулиці радісним — „Слава!“

Я стояв на мості біля вокзалу Фрідріхштрассе, дивився в темну, в'юнку воду Шпре, над якою тривожно літали чайки. Осінній вітер знущався над моїм тоненьким пальтом. Проте я не помічав його. Чайки кружляли над головами юрби, що завжди стояла тут і кидала у воду шматочки бутербродів. Птахи підхоплювали крихти в повітрі, а сміливіші виривали бутерброди просто з рук.

Було холодно. Пругкий і радісний настрій. Чудно якось: незнайоме місто: щоб найти вулицю, мусиш розгортати план, коли не хочеш розпитуватись у перехожих, полісменів, кондукторів, газетярів. Місто — велетенське і в його мільйонах людей ти, як маленька порошинка, ти невідома постать серед тисяч тисяч невідомих. Вони плывуть повз тебе асфальтованими пішоходами, мчать у моторах, повз тебе і над тобою

* Автор не помилився. Оповідання Івана Ле, під назвою „Отець Вергун“, справді видруковано в № 2 нашого журналу за цей рік.
Ред.

82 гримлять вагончики... Ти спускаєшся під землю і там тисяча тисяч невідомих — пролітають в електричних вагонах. Вони з'являються з темного тунеля і зникають у темний тунель... Ти сідаєш із ними і теж виходиш десь за десятки кілометрів. Виходиш десь у північній частині міста і ніби в казці зникли перед тобою чарівні реклами на гомінких хвилях електрики. Зникли Немає. Порожньою вулицею гулко цокають кроки. Ліхтарі на низеньких стовпах, убогі ліхтарі, стережуть супокій глухих кварталів...

Було холодно. Пругкий і радісний настрій. Цілий день такий настрій.

Увечері я ще раз уважно перечитав оголошення в „Роте Фане“. Там стояло:

Вівторок, 6 листопада.

11 округа, Шенеберг — Фріденану. О 20 годині, Липовий парк, Гауптштрассе, 13. Тов. Марта Арендзее, член Райхстагу, говорить про „11 років російської революції — 10 років німецької республіки“. Рецитатії, світляні картини. Вхід вільний.

Середа, 7 листопада.

3 округа. Веддінг. Великі Відкриті збори в Фарусзелен 1. Мюллерштрассе. Початок 19, 30. Перед тим демонстрація, збиратися 18, 30, Леопольдплянц.

.....
Далі — четверта, дванадцята, сімнадцята, вісімнадцята, двадцята округи... Штегліц, Ліхтенберг, Вайсензее, Райнікендорф... Скрізь по всіх бецирках — збори, виступи, свята...

Я ще раз уважно перечитав. Потім почав за допомогою „зухера“ шукати на плані Берліна Гауптштрассе. І знайшов її на IV лінії, під цифрою 28, літера „z“.

... На воротах — у середині подвір'я — мене зустріли дві жінки. Це були робітниці з якоїсь фабрики. Одна ще зовсім молоде дівча, а друга — уже виснажена літня жінка. Вітер розкидав їм поли й волосся на непокритих головах. В одній руці кожна з них тримала

жмуток паперів, а другою — намагалася як-найзручніше приладнати поли, боронячи їх од вітру. Вони жваво про щось розмовляли, та як тільки я зовсім наблизився до воріт, вони обидві замовкли.

— Будь ласка, де вхід? — запитав я.

— А вам куди? — спитала жінка. Дівчина ж додала:

— На свято?

— Атож, — відповів я. — Чи не будете ласкаві показати мені, де саме тут будуть збори?

— Просто й ліворуч.

І жінка, показавши рукою на низенький „гартенгауз“, дала мені один папірець із тих, що вона тримала в лівій руці. Я одійшов два кроки і, розгорнувши його на світлі, почав читати:*

Робітниче! Хатня господарко! Іди на революційні збори. У вівторок, 6 листопада 28 року о 8-й годині увечері, в липовому парку, Гауптштрассе, 13. Од Райхстагу тов. Аридзсе говорить про 11 років російської революції — 10 років німецької республіки. В дальшій програмі: музика, декламація, світляні картини. К. П. Н. (комуністична партія Німеччини) Жіночий 11 бецирк Революційний Союз жінок та дівчат. 11 відділ. Вхід вільний.

Потому я наблизився до низеньких дверей й увійшов у локаль. Це була низенька, але простора зала. Зараз же біля порогу стояв маленький столик, а біля нього сиділи знов таки робітниці. Вони одбірали гроші в тих, що приходили на збори. На столикові стояла тарілка і в неї кожний клав свій добровільний внесок. Справа у тім, що в німецькій республіці, як я потім довідався, робітникові нігде відсвяткувати 11 років жовтня ба навіть 10 років німецької революції. Отож, коли він неодмінно хоче зійтись із товаришами напередодні свята — послухати доповідь, рецитації, пісні і т. ін., то хай удасться до ласки господаря пиварні, може той йому найме на вечір свою залю марок за сорок чи за шістдесят. За спокій хай не турбується — його охоронятимуть.

* Плакат див. на стор. 84.

Arbeiterin!
Hausfrauen!

Kommt
zur

Revolutionkundgebung!

Am Dienstag, den 6. Nov. 28. abends 8 Uhr

im Lindenpark Hauptstr. 13

Reichstagsabgeord: Gen. Arndsee spricht über

11 Jahre russ. Revolution

10 Jahre deutsche Republik

Aus dem weiteren Programm: Musik • Rezitation • Lichtbilder •

Eintritt = frei =

K.P.D. Frauen 11. Bez.

R.F.M.B. 11. Abt.

Я цього не знав. Не звернувши уваги на столик біля дверей, я пройшов був десь у куток залі і сів до звичайного пивного столика, біля якого сиділа вже одна середнього віку людина. Крім того, у залі, як і в кожній пиварні, стояло ще багато столиків, за котрими сиділи робітники, жінки, дівчата, старі матері, подекуди навіть діти, а котрі ще залишилися вільними. Я побачив, що народ тимчасом не одмовляється від кухля пива і замовив також і собі. Таким чином, я спокійно став докладніше оглядати залю. Мене відразу дуже вразила подібність тієї залі до нашого сельбудинку, десь у далекому глухому кутку чи навіть до клубу в маленькому провінціальному місті. Всю стелю—з кутка в куток—було обвішано червоними паперовими прапорами на шпагатинках. Точнісінько, як у нас, у глухих робітничих клубах чи в сельбудинкові. Посеред стелі—цвях, а від нього рясними радіусами у всі кінці—прапорці з червоного паперу. На них осіла курява. Від раптового хрюскання дверей прапорці на ниточках во-рушались, шелестять ізтиха.

В одному кутку—буфет, міцно хазяйновито встаткований. У другому кутку—невеличка естрада з простих дощок, прикрашена кумачем і великою п'ятикутною зорею з радянським гербом. Зоря з червоного паперу, напнутого на дерев'яні рями. Всередині горить електрична лампочка і від неї зоря здається великою розтопленою іскрою, що впала тут зовсім випадково, та так, обпершись одним кінцем об стіну, а двома угрузши в хистку естраду, і стоїть тут, серед потомлених робітників, що збираються сьогодні на свято...

Світла в залі не багато, навіть зовсім мало. Адже це не розкішне „Кафе-танц“. І не так то вже багато заплатять робітники за помешкання, щоб їм робити ще якусь святкову ілюмінацію.

Наш столик стояв біля самої печі, в якій тліло вугілля. Людина, що сиділа навпроти мене, поворушила плечима, поправила на шиї блаґенький шаршок і ближче

86 прихилилася до печи. Зрозуміло, що мені хотілося заговорити.

— Холоднувато? — спитав я.

— Трохи.

— Ви мабуть застудилися?

На ньому був легенький піджачок, витертий на ліктях, засмальцьована сорочка, без ковнірця й краватки, і шарф на шиї. На виснаженому, блідому обличчі проступала рідка щотина. Щоки і лоб, як пожмаканий папір, западали зморшками. Очевидно, він зовсім не мав пальта, бо тут ніхто не роздягався, а він сидів у самому піджачкові з піднятим ковніром.

— Трохи трусить, але я не боюся холоду, — відповів він дуже серйозно.

Я подумав півхвилини і запропонував:

— Може вип'ємо разом по кухлю пива? Здається, мітинг почнеться не зразу.

Він не відмовлявся, присунувся ближче до столу і назвав своє прізвище. Ми познайомились. Чужинця він пізнав у мені, звичайно, з першого слова, дякуючи моїй поганій німецькій мові. Тепер він запитав:

— Може звідти? З Росії?

Я сказав, що він угадав: я „звідти“, тільки з України, а не з Росії. І коротенько розповів йому про свою країну. Та він уже дещо про неї знав, бо підчас імперіялістичної війни був у полоні. Дивно, з ким не заговориш про наші краї, кожний: а, знаю... був у полоні. А тимчасом німецька армія, як нам добре відомо, воювала сказано вперто.

Мій новий знайомий не ховався. Він одразу сказав, що безробітний, що в нього є дружина й діти — разом усієї родини дев'ять чоловіка — і одержує він на місяць двадцять чотири марки державної допомоги, цеб-то на наші гроші — дванадцять карбованців. Далі він сказав мені, що завтра буде великий комуністичний мітинг на Мюллерштрассе, в районі Веддінгу, і що він там неодмінно буде, можна навіть піти разом, коли я маю

охоту. Я вийняв „Роте Фане“ і показав об'яву, яку я обвів з усіх боків хемічним олівцем.

— Ви говорите про цей мітинг?

— Натюрліх. Ви вже знаєте? Тим краще. Хочете, пересядьмо он до того столика. Там прийшли мої товариші. Сьогодні тут буде повно народу. Подивіться, які з них франти. Еге? Ота стара жінка, бачите, сива? То мати оцього мого приятеля. А то он далі, то його дружина. Я теж прийшов з дочкою. Вона вже працювала на фабриці, але зараз також безробітня. Між іншим, ви клали на тарілку? За помешкання. Не знали? Можна покласти.

Я підійшов і поклав...

Ми пересіли до компанії, що про неї розповідав Макс (так називали його приятелі) і всі перезнайомилися. Народу справді набилося повно і за кілька хвилин у залі пролунав голос робітниці, що вийшла на естраду і оголосила відкриття мітингу.

В цю мить забрєніла оркестра... Кілька мандолін і гитара... Вони заграли (так, я не помилився!): „Смело, товарищи, в ногу“. Першої пісні вони заграли саме „Смело, товарищи, в ногу“. Власне, на цей голос. І з першими ж згуками цієї пісні вся зала встала. Всі заспівали струнко і голосно:

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zum Lichte empor.
Hell aus dem dunklen Yrgangenen
Leuchtet uns Zukunft hervor.*

Співали, як гімн. Низенька зала немов розсунула свої стіни. На стелі підіймалися прапорці. За дужими головами не чути „оркестри“. Вона тільки в павзах бринить зворушливо своїми тоненькими струнами.

* Брати, до сонця, до волі, брати до світла в гору! Яскраво з минулого темного світить майбутнє.

Seht, wie der Zug von Millionen
endlos aus Nüchternem quillt,
bis eurer Sehnsucht Verlangen
Himmel und Nacht überschwillt*.

Мій приятель намагається вимовляти слова, як найчіткіш. Але я можу підтримувати тільки другу половину куплета, коли її повторюють. Та й то — замість незнайомих слів мені хочеться проспівати:

...сами набьем мы патроны,
к ружьям привинтим штыки...

Але вони співають інакше. У них інші слова на цей голос. Міцніють, ширяться, летять крізь вікна останні рядки:

Brüder, in eins nun die Hände,
Brüder, das Sterben verlacht:
Ewig der Sklaverei Ende,
heilig die letzte Schlacht! **

І, як тільки скінчили й посіли свої місця, оркестра журно заграла „Варшавянку“. Всі прослухали мовчки. Потому робітниця, що на естраді, оголосила порядок денний, а слідком за нею вийшла на естраду дівчина, що їй першій дано слово, і почала читати революційні поезії Йоганнеса Р. Бехера. Вона читала поезії, скеровані проти війни, і заля винагороджувала її громовими оплесками.

І ще програли якоїсь пісні мандоліни.

Потому світло в залі погасло.

Робітниця, що керувала зборами, підійшла до чарівного ліхтаря і стала розповідати про долю німецької жінки - робітниці, про долю матері й дитини. Слухачі підтримували її досить категоричними репліками на адресу своєї буржуазії і соціал - демократів. На кожний

* Дивіться як з ночі виходять мільйони, ідуть безконечно аж доки прагнень їхніх мука не покриє і небо і ніч.

** Браття, з'єднаймо ж руки! браття, над смертю посміємось. Рабству назавжди кінець, бій наш останній — святий!

світляний малюнок, що з'являвся на стіні, ілюструючи слово доповідачки, вони реагували щиро й недвозначно. Особливо зашуміла заля, коли, після голодних, виснажених дітей, на стіні з'явилася бездоганна, викохана постать прем'єра Мюллера з великим панцерником на руках. Він притискував його до грудей, наче милу дитину або голубку мира, яку він готовий щохвилини спустити з рук, а заля гукнула з усіх кутків:

— Пане міністре, натисни, може з нього потече молоко для наших дітей... — За цим розлігся гучний і злісний регіт.

Але потому доповідачка вставила новий діапозитив і на стіні засміялися наші радянські карапузи, вихованці діточих ясел. Вони були такі веселі й товсті, що заля, мов вихором підхоплена, залила їх оплесками й жартами. Мій приятель кричав мені щось над самим вухом, а його товариші гукали йому:

— Максе, еге чиста робота? Більшовицька робота...

— Доннерветтер!

— Геноссін, куди виймаєш? Дай назад карапузів!

Нарешті блиснув останній малюнок. Це був великий, на цілу стіну, пфеніг, перекреслений двома грубими чорними лініями. Під ним такими ж монументальними літерами стояло:

ЖОДНА ЛЮДИНА ЖОДНОГО ПФЕНІГА
НА ВІЙНУ!!!

Блиснуло світло.

Мандоліни заграли „Дубінушку“. Товариш Макс поправив шарф і спробував підхопити другу половину куплета:

... Wenn auch viel ich vergass,
Immer bleibt doch die Weis
Von der Arbeit mir treu in dem Herzen...*

*... Якщо й забув я багато, то мелодія праці залишається вірна в моєму серці.

90 Але, крім настрою, ще треба й голосу, а на нього товариш Макс не був дуже багатий. Отже він махнув рукою, а потім ще й додав до цього й так зрозумілого жесту:

— Люблю „Дубінушку“! Страшенно люблю. Не, Du Knüppelchen, du grünes, he, und willt nicht von selber gehn, wir helfen, wir helfen, so gib ihm!*— проказав він словами.— Знаменита пісня! Але стрівайте, зараз наші фрауен заспівають щось хором. Це, розумієте, „Союз пролетарських жінок і дівчат“. Бойова організація. Скажете ні? Це ж вони сьогодні організують. Ото їхня головна призводителька, що показувала картинки. Славна жінка. Ні? Вона також займається спортом. А що, скажете ні? Моя дочка також добре тямить на співах. Зараз вона увійде...

Я не встиг нічого відповісти товаришеві Максу, бо з гурту і справді вийшло десять робітниць і, трохи соромлячись, посміхаючись і знижуючи очі, як зовсім незвичкі до такої великої загальної уваги дебютантки, стали біля стіни, що коло естради. Це були вже літні робітниці, жінки робітників, що сиділи в цій самій залі, а часом — їхні молоді дочки. Вони були повбрані в простенькі білі блузочки, а на грудях у кожної цвіла червона бинда.

Вони заспівали кількох пісень із збірничка „Лідербух“, друкованого на машинці. Товариш Макс дістав мені цей збірничок, і я зберіг його на довгу, на постійну згадку про той незабутній вечір...

А де ж та дівчина, що стояла на воротах і спитала мене: „На свято?“ Мені б дуже хотілося її побачити. Чого у неї такі тихі, такі печальні очі?

В цю мить головна „призводителька“ знову з'явилася на естраді.

— Товариші й товаришки,— сказала вона,— товаришка Марта Арндзее, що мала зробити на сьогоднішніх

* „Ей, дубінушка, зельная, если не хочет, подьорнем, подернем да ухнем“.

зборах доповідь про „11 років російської революції — 10 років німецької республіки“ захворіла і не може через це виступити. Доповідь зробить інша товаришка.

Вона назвала прізвище.

Доповідачка підійшла до столу і почала говорити. Вільно і просто. Їй років з тридцять два.

І з неї прекрасний мітинговий промовець. Вона робила такі сміливі порівняння становища робітників у Німеччині і в Радянському Союзі, так яскраво й незаперечно викривала політику соціал-демократії, наводила такі головокружні контрасти з соціальної дійсності своєї батьківщини і голос їй згунав так упевнено й широко, що заля двинулась до неї очима, слухом, серцями, наче притягувана магнетом.

— Геть руки від Радянського Союзу! Пролетаріят тих країн пролляв багато крові за свої права, за свою владу! — вигукнула вона останні слова, покриті дружними оплесками і криками „гох“!

Всі підвелися зі своїх місць.

Перші слова „Інтернаціоналу“ розкотились по залі, заливаючи своїми хвилями згуки мандолін, цих наївних, убогих мандолін, на яких грали юнаки...

Інтернаціонал...

... Völker, hört die Signale!

Шановний читачу. Ви розумієте мої почуття без слів? Прекрасно. Значить, я можу просто сказати:

— І на тому „призводителька“ закрила збори...

Так, але я побачив нарешті ту дівчину, пам'ятаєте — з такими тихими, з такими печальними очима? дівчину, що стояла на воротах і що не йшла мені ні з пам'яті ні з серця...

Вона стояла аж ген у тому кінці залі і дивилася... в наш бік. Дивилися в наш бік, ніяких сумнівів. Навіть шукала когось очима. Чи треба ж говорити, що я...

— Алло! — взяв мене за руку товариш Макс. — Он стоїть моя дочка, Елі. Ми підемо додому разом, 91

92 неправда? Елі, зачекай хвилину. Ходім.— І він повів мене через залю до тієї дівчини...

— Елі, це товариш з радянського краю. З України.

Ми потиснули одне одному руки. Вона посміхнулася мені, як знайомому, і запитала:

— Як же вам сподобалося? Звичайно, у вас краще уміють робити...

— Ні, що ви! У нас багато гірше,— сказав я зовсім щиро.— У нас поперше нудніше. Насамперед заморять довгими доповідями, а потім, годині о дванадцятій чи навіть о першій, почнуть довжелезний концерт. І співають там оперові актриси про те, як

... дрожит сирень
в пылающей руке...

Вона засміялася. Але я бачив, що вона не повірила мені. Вона подумала, що я жартую...

Ми йшли вечірніми вулицями. Берлін приховує тоді свою важку казенну виправку. На його могутніх колінах танцюють і сміються рожеві балерини й жовті кокотки. І золотий коньяк падає електричними краплями у велетенський кришталевий бокал реклами — десь аж під дахом п'ятиповерхового будинку. Полісмени вилискують лакованими касками та блискучими нарукавниками. Хочеться зайти в великі блискучі двері і замовити чогось смачного на вечерю... Тимчасом ми проходимо повз Липовий парк. Ще трохи і вже недалеко до Масенштрассе, де живуть мої добрі знайомі.

Елі одмовляється йти з нами вечеряти. Вона запевняє мене, що їй трохи болить голова. Товариш Макс злегенька пробує щось наспівувати, але в нього нічого не виходить. Тепер я бачу, що йому таки холодно в піджачкові. Я тисну руку милій дівчині Елі — ми прийшли до воріт і вона зі мною прощається.

— А ви довго тут будете?

— Зовсім недовго...

Так ми розсталися.

— Алло ! — сказав тепер я до товариша Макса. — Де тут є недалеко пристойний ресторан, де б ми з вами могли, як слід, повечеряти?

Товариш Макс не одмовлявся. Він поправив шарф, ще підняв ковнір свого піджачка, і ми пішли до найближчого ресторана.

Там, у затишку, в димному теплі, гіркому від тютюну випарів густого пива, під сміх підпилих шоферів і тихих веселих „дам“, під згуки джаз-банду й мідяний спів музикантів безробітний робітник Макс розповідав мені сумну історію свого безробіття і скаржився, що незабаром йому профспілка зменшить допомогу, бо вже настане положений термін...

Він фахівець робити печі. Але його приятель — металіст. Він (приятель Максів) навіть був членом делегції до Радянського Союзу. Так ось його теж викинули. Тепер він теж безробітний. Одначе Німеччина така країна, що не дасть загинути з голоду. Ого, нічого боятися...

З товариша Макса був справжній оптиміст.

Коли нарешті офіціант подав йому німецький біфштекс, він ізів його швидко й без хліба. А запивши вечерю пивом, товариш Макс навіть почав досить весело насвистувати... І, коли я почав розраховуватися з офіціантом, він шепнув мені:

— Я так думаю, що йому треба дати крім того якихся двадцять пфенігів. Не правда? Тут усі дають...

Ми вийшли на вулицю і скоро попрощалися. Убога Максова постать впірнула в юрбу і зникла. Тільки змелькнув крес поганенького капелюха та край шарфа з під зачоченого коміра.

— Чудний ви, товаришу Максе...

І я пішов бродити нічним Берліном. Вражіння хвилювалися в мені, як море. Нічим його не заглушиш, — ні гуком, ні дзеньком, що лине з дверей кафе, ні краплями золотого коньяку, що падають у кришталевий бокал реклами...

94 Нічим його не заглушиш...

Коли я зовім пізно повернувся додому і подзвонив, мені відчинила Маріхен, дівчина, що служить у нашій фразу.

— Пане докторе, ви десь дуже пізно гуляєте,—сказала вона й подивилася на мене лукавими, хитренькими очима.

— Еге, ви вгадали, фрайлен,—відповів я тим самим тоном, радий, що це дитя таке далеке від істини...

Я увійшов до своєї кімнати як мога тихше, щоб не збудити нашого театрального фахівця, одкрив чемайдан, дістав щоденника і сів до столу.

На балконі протилежного будинку ще й досі кричали корпоранти...

ДАЛІ БУДЕ

М. МОТ
ПОТОЙБИЧ

Нот

1. Про болячки в польській літературі.
2. Конфіскація історичної повісті А. Чайковського польською владою.
3. „Тризуб“ на честь ювілянта С. Васильченка.
4. Відгуки на вихід „Літературного Ярмарку“.
5. З тріумфального турне державної капели „Думка“.
6. Донцов — у похід проти „Сходу“

Не завадить поруч з явищами, по стосуються літературного життя українських земель (Рад. України, Зах. України тощо), поставити деякі факти з поля літератури польської. Одно — що будь що будь, а це є література нашої найближчої сусідки, а друге — через польську літературу відповідні польські й націонал-буржуазні українські кола намагаються дістатися „Європи“.

На значний інтерес, отже, заслуговує хоча б така річ, як доповідь Фердинанда Гегеля на з'їзді польських письменників у Вильні, що відбувся наприкінці минулого року. Доповідь ця надзвичайно цікава тим, що скидає не одного плащика, який так старанно має заховувати дійсний стан речей в сучасній Польщі від цікавого ока. Найкраще було б ознайомитися з цією доповіддю, звичайно, в цілому, як її ми

* Поч. див. „Гарт.“ № 2, 1929.

подибуємо в ліволіберальній „Wiadomosci Literackie“ (№ 46 м. р. („Про громадські права літератури“), але, зі зрозумілих міркувань, ми дамо тут лише найістотніше, що радянському читачеві — та й літераторові — не завадить знати. Там, де „крик душі“ польського письменника сягає вінець, будемо давати місце його власним словам.

Насамперед про загальні умови розвитку літературного в Польщі. „Злидні, що в Польщі поневолені були за честь, в Республіці Польській стають ганьбою“.

І далі:

„Є щось, від чого стає соромно, коли поруч поставити ці два слова: добробут і література — щось, від чого обурюється душа людська... Мистецтво... сходить на-нівець. Виконувати професію літератора є фізично неможливо... Завтрашній день видається ще за гірший, ніж сьогоднішній“.

Відомості „кон'юнктурного“ характеру в цій справі, що їх наводить п. Гетель, дійсно, надзвичайно вражають. В площині „попит — пропонування“ нічого втішаючого. — „Попиту на нашу творчість — ні духовного, ні матеріального — сьогодні в Польщі немає... Пересічна лічба накладу популярного літературного твору —

1000 прим. для поезії та 3.000 для прози при 30 000.000 людности нашої держави, — говорить сама за себе“ (підкр. наше — М. М.).

Ще більшої красномовності набирають наведені вгорі дані, коли підкреслити, що мова мовиться не про звичайний собі середній твір літературний, а про популярний та що будь що будь, а теперішня Польща має порівняльно міцні інтелігентські (тоб-то читачькі в даному разі) кадри. Скандал справді-таки колосальний. Прелегент наводить досить цікаву ілюстрацію занепаду культурного рівня сучасної Польщі в цій галузі: — „Один із наших поетів — каже він — зажив великого міжнародного успіху томом своїх поезій... Кон'юнктура, якої, може, ніколи не було в Польщі для літературної книжки. А результат: продано 4.000 прим. Не менше пророчистим є доля місячників і періодичних видань вищого літературного типу. Візьмімо ще під увагу той чинник локально-ідейної атмосфери, що іноді силою ентузіазму певного гурточка людей створюєognища творчости. Немай цього. Немає навіть снобізму. Праця наша натикається на загальну байдужість“...

І в той же час користується величезною популярністю, має колосальний попит „література“ бульварно-кримінального характеру, що на видання її, виходить, є і технічні можливості і матеріальні засоби. З сумом розповідає з'їздові прелегент, що „масове читання книжки починається там, де кінчається література... Якби бандит Зелінські написав свої спомини, ми без сумніву мали би перший у Польщі стотисячний наклад книжки“ (підкр. промовця М. М.).

Як же вийти з цього ганебного стану? На кого спертися має польська література, аби можна було говорити про ці сумні явища, як про перейдений етап? Колишніх вельможних меценатів сучасна Польща не має — вони належать історії, пролетаріят польський, мовляв, ще не доріс, аби зацікавитися станом мистецтва й літератури, — залишається, отже, на думку прелегента, єдина інстанція такого характеру і тією інстанцією є держава.

І тут починається власне найцікавіша частина доповіді. За словами доповідача, департамент культури і мистецтва в загальнобюджетових планах посідає просто жалюгідне місце. Департамент цей в цім відношенні можна порівняти хіба що з похоронним бюро (власний вираз Гетеля). Промовець, виходить, має цілковиту рацію, коли так оцінює стан літератури, бо

— „бюджетова сума, призначена в 1928 р., на літературу, музику і театр, становить 1.720.000 злотих. 500.000 з цієї суми призначено на оперу, 550.000 на субвенції для театрів. Колеги! це все змушує задуматися. $\frac{2}{3}$ бюджету — на театри, а з них близько $\frac{1}{3}$ — на оперу у Варшаві. Одночасно на робітничі й селянські хори дається мізерна дотація в 10.000 зл., на невідкладну допомогу для письменників призначається 12.000, на стипендії для всіх артистів — 10.000 зл., або 25 стипендій по 400 зл. місячно. Якщо до цього додамо суми, що припадають на театри міста, то побачимо сумний образ Польщі, огорненої чимсь, чого не можна назвати інакше, як культурною к л о в н а д о ю“ (підкр. газети — М. М.).

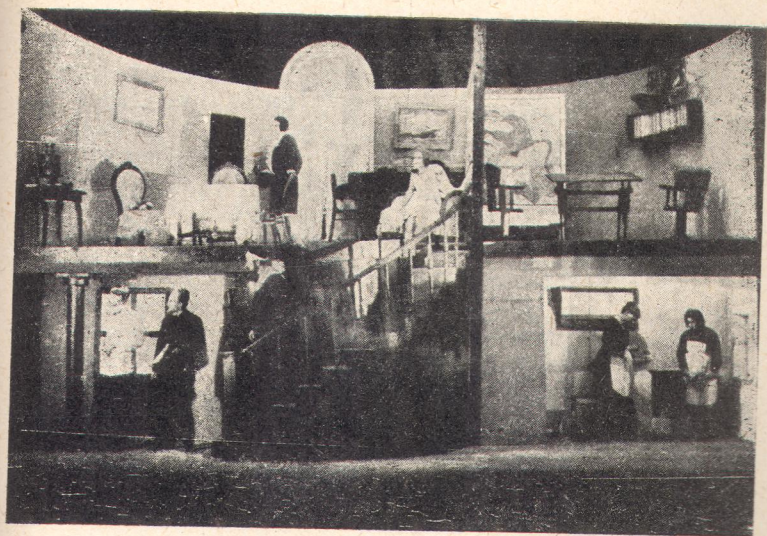
Також безнадійно стоїть справа з утворенням менш-більш нормальних умов для праці письменника. Державний закон про соціальне забезпечення зовсім обминає письменника, тимчасом, як зріст злиднів в цьому середовищі що-разу дужчає. Одночасно з цим письменник має сплачувати державі не аби-який податок від свого і без того мізерного заробітку. Промовець з обуренням кидає аудиторії: „Нас нараховується якихсь 200 чол. — для казни це виносило би кілька-десять тисяч злотих“.

Та вже справді скандалом є історія з проєктом організації Літературної Академії, що його висунув свого часу Стефан Жеромський. Прелегент розповідає, що ті 300 тисяч злотих, що їх за бюджетом 1928 р. передбачено було витратити на організаційні потреби цієї Академії, було механічно передано („proste prelanie“) на потреби фізичної культури (тоб-то на фашистівські „стшімецькі“ організації то-що).

* * *

З минулого числа „Гарту“ читач міг довідатися про спроби впливових польських кіл зорієнтувати українську літературу в її розвіткові не на „Київ“, а на „Львів“ (тоб-то не на Радянську Україну,

Постановка С. Ро-
занова, художне
оформлення
Ю. Гольц і С. Ша-
валдишова - Ефіма

"Розлом" Б. Лавренєва на
сцені 2-го Білоруського Дер-
жавного Театру

а на Річ Посполиту Польську). „Глос Правди“, що в ньому було вміщено відповідну статтю, з усіх шкір вилазив, щоби тільки „довести“ західньо-українському культурному рухові, що „Львів“ і тільки „Львів“ має все необхідне до розквіту української літератури. За найдужчий аргумент мала правити така приваблива теза, що, мовляв, у Львові може розвиватися і без перешкод росте національна українська культура, а на Радянській Україні — культура червона, комуністична; у Львові літератор має повну волю творити „від широкого серця“, не зтиснений „Капіталом“ Маркса та наукою Леніна, а на Радянській Україні — з усім цим зась.

Тільки-но вчора довідалися ми з західньо-української преси („Новий Час“, 30 січня ц. р.), що „Глос Правди“ в своїй аргументації мав повну рацію. Дійсно, у „Львові“ не забороняють писати „від широкого серця“, але... написане конфіскують без жалю. І то не за комуністичні ідеї, що ними, може, насичено якийсь твір, а... за націоналістично-українське настановлення того твору.

Преса повідомляє, що сконфісковано видану в Тернополі історичну повість Андрія Чайковського „До слави“. Конфіскату запровадив тернопільський староста, ствердив її окружний суд. Мотиви конфіскації, подані в постанові окружного суду, наочно змальовують яку б саме „національну“ українську літературу хотіли би бачити на Західній Україні ті кола, що близькі до „Глоса Правди“.

Отже, мотиви? Їх багато, але головний, так би мовити, стрижневий мотив — ця повість „дише ненавистю і збуджує погорду супроти польської держави, через що може викликати серед сучасного українського громадянства неприхильні настрої та ірредентичний фермент, а що-найменше може послабити лояльність супроти польської держави. Тим більше, що це його (авторова — М. М.) інсинуація, а не факти, оперті на якихсь історичних джерелах (підкр. наше — М. М.).

До такого висновку польські цензори і суд прийшли на підставі цілої низки сакраментальних місць з повісти. Візьмемо кілька уступів з акту суду:

— „На сторінках 134 і 136 автор... висловлює думку, що Київ мусить бути джерелом цілої України, що з нього має виходити соняшне світло й ogrівати всі українські землі, цеб-то намагається виробити в українськiм (ruskiem) громадянстві переконання, що Київ має бути осередком життя для всіх земель, заселених українцями, а отже і для східних земель Річи Посполитої“...

— „На стор. 153 - й автор називає поляків, що живуть на Україні, зайдами Річи Посполитої Польської“.

— „На стор. 157-й висловлюється автор, що латинський обряд був би, може, й добрий, коли б виходив не з Польщі, а з Риму,

цеб-то поглиблює в українському громадянстві ненависть до польської держави“.

— „Автор називає Наливайка першим лицарем і похвалює бунт проти Польщі“...

От тобі і вільний розвиток „національної літератури“ у Львові! Чи, може, вже й такого клерикала й реакціонера, як шановний автор „До слави“, польська цензура зарахувала до прихильників Марксового „Капіталу“? Річ зрозуміла, справа зовсім не в комунізмі, що не меншим його ворогом, ніж „Глос Правди“, є й автор цієї повісті, а десь інде. Вшехполяки з пілсудчиківського табору поставили собі за кінечне раз на завше затерти різницю між коронною Польщею і українськими землями (Галичина, Волинь, Поділля, тощо), щоби в такий спосіб підвести підмурок під умрієну польську державу „od morza do morza“. В цім переконуємося ще зайвий раз з наведених уступів постанови польського суду в справі конфіскації повісті А. Чайковського.

Наша думка, що д-й Давній на шостому фейлетоні, нарешті, „спочине від трудів своїх“ і поставить крапку на своїх „літературних спостереженнях“, не справдилася. Останнє число „Тризуба“ (від 20 січня ц. р.) дарує нам новий — це вже сьомий — фейлетон, присвячений тій же самісінкій темі, „літературним спостереженням“ тоб-то. На цей раз петлюрівський „обсерватор“ присвячує своє перо нещодавньому нашому ювілянтові добре відомому радянському письменникові С. Васильченкові.

Що найбільше б'є у вічі з рядків цього фейлетона? Та точнісінько теж ж самісінке, що й з рядків попередніх. Автор „аналізує“ творчість С. Васильченка виключно під кутом зору відповідності її потребам сьогоднішнього дня петлюрівської практики. Під таким кутом розглядаючи письменницьку творчість, „тризубівець“ змушений сказати слово найрішучішого заслугу С. Васильченкові, як письменникові. Що краще — за авторовою оцінкою, наш ювілянт, коли хоче, і не письменник. Зі щабля на щабель переходячи, матимемо:

„С. Васильченко, хоч і визначається глибоким знанням села, розкішшою фарб у змалюванні сільського життя, але тільки села добільшовицького; зміни, утворені в ньому більшовицькою окупацією, не так відомі авторові, дещо залишається навіть ним непоміченим“...

В чім річ? Чому-то так відразу глибокий знавець села, його барвистої мови добільшовицької смуги С. Васильченко повертається на так погано обізнанного з життям того ж таки села доби пореволюційної, села радянського? А справа надто проста. Петлюрівський обсерватор — що, до речі, вже от 8—9 років і в вічі не бачить справжнього нашого села — як „глибокий знавець“ сучасних відносин на Радянській Україні, „інформує“ С. Васильченка, що на Україні

„скрізь панують повстання та терор проти напасників“. А от Васильченко про це ні-телефон. Натомість своїм оповіданням „Авіаційний гурток“ він „виступає із хвалою совітській школі та доброму впливу совітського лада на розвиток селянства“. Це, мовляв, не література, а „совітська агітація“ — та й край. Коли ж Васильченко дає себе вловити на таку агітацію, то це, мовляв, тільки від браку критичного ставлення до фактів. „Брак критичного думання завважає Васильченкові побачити та зрозуміти і те, як саме впливає більшовицький лад на селян та селянське життя“.

Автор фейлетона застерігає письменника від такого шкідливого для петлюрівської справи напрямку його творчості. Він закликає його не „прикрашувати та вихваляти діяльність насильницької влади“, а допомогти усунути це лихо з української землі. — „Література, ставши на такий шлях (вихваляння радянського ладу — М. М.), перестає бути корисним та впливовим чинником громадського життя“. С. Васильченко ж, мовляв, давши себе обдурити більшовицькими казками, саме і збивається на такий шлях. А це ж не що інше, як збочення зі шляхів літератури на якісь інші шляхи.

Одним словом, не буде вже з Васильченка письменника, він „перестав бути корисним“ для справи громадського розвитку України. Добре ще, що ми тримаємося зовсім іншого погляду на громадську корисність письменницького пера, ніж „знавці села“ з rue Denfert — Rochereau, а то, чого доброго, опинилися б ми зовсім без літератури.

* * *

За показчик певної уваги до нашого літературного життя з того боку може правити і факт недвозначної оцінки громадського значіння виходу „Літературного Ярмарку“. Власне така оцінка ще раз доводить (в який це раз уже?), як багато залежить силам нерадянським на напрямкові, в якому має поступати в своїм розвитку сучасна українська література. Відгукнулися в першу чергу — як це, може не дивно — не українські періодичні видання, а чужоземні. Маємо спроби такої оцінки з боку празької „Prager Presse“ і органу чесько-німецьких славистів „Slavische Rundschau“, що починає виходити тільки -но з січня цього року.

Рецензент „Prager Presse“ (25 січня ц. р.) за підписом М. Г. розглядає альманах „Літературний Ярмарок“, як носія літературно-громадських традицій „Вапліте“. Він так і пише: — „Припинений рік тому на Радянській Україні альманах „Вапліте“, що через своє західно-європейське (vestlerische) наставлення змусив стільки говорити про себе, повстав у новій формі. Новий альманах, що виходить накладом Харківського державного видавництва (цеб -то ДВУ — М. М.) за редакцією Миколи Хвильового, має назву „Літературний Ярмарок“. Зовнішнє оформлення цілком виправдовує сенсаційну назву... Дійсно

літературний ярмарок: безліч строкатих фарб, багато галасу, а також багато вправности створювати настроїв. Хто знає боротьбу Хвильового за орієнтацію на Європу, той буде цікавий насамперед лізнатися, чи новий альманах продовжує ту боротьбу. Поки-що такого не багато можна помітити. Місцями промайне легенький і нерішучий натяк на те, що, раз прокинувшись, жадоба європейської кваліфікації та європейського рівня не може замовкнути. Але альманах розсудливо уникає повторювати „фатальні помилки“ „Вапліте“ і розпочинати боротьбу за Європу. Ця цілком зрозуміла обережність дає привід до деяких непорозумінь і закутує лице альманаху в таємничий морок, що за ним може ховатися справді дуже багачько, але з другого боку і велике „ніщо“...

В те ж принципово річище впадає й оцінка, що її дає „Slavische Rundschau“ (власне, його проспект). Укладач розділу „Культурної хроніки“, очевидно, ще не мав змоги на власні очі побачити цей новий наш альманах і пише про нього, як про факт близького майбутнього. Але й тут, певно послуговуючись „точними відомостями“ якогось спеца з літературних справ Радянської України, знову підкреслюється ідеологічна, мовляв, спорідненість „Літературного Ярмарку“ з колишнім „Вапліте“.

— „Замість припиненого торік харківського журналу „Вапліте“, що орієнтувався на наближення української радянської літератури до Європи, — читаємо ми в цьому журналі, — з нового року виходитиме журнал за назвою „Літературний Ярмарок“, який ставить перед собою програму, приблизно подібну програмі „Вапліте“, і на чолі своїм має М. Хвильового, А. Любченка та ін. письменників Радянської України європейської орієнтації“.

* * *

Подорож нашої Державної Капели „Думка“ за кордон перетворилася в переможну демонстрацію музичної творчости Радянської України. Французька (буржуазна) преса змушена була — хоч-не-хоч — визнати за нашою капелою блискучі артистичні якості. Не тільки що провінціяльна, а й паризька. Зараз маємо кілька десятків витинків з французьких газет, що в один голос підносять мистецькі дані на високий світовий рівень. „Думка“ — це музичний колектив, що з повним правом носить назву світової капели — ось загальновизнаний присуд французької преси про нашу капелу після перших двох концертів.

Та чи не за найкращий показчик того, яких високостей мистецької вмілости дійшла капела „Думка“ під талановитим диригуванням Нестора Городовенка, можуть правити: думка О. Кошиця про капелу та вражіння паризьких петлюрівців з виступів наших капелян у Парижі (звичайно, цінність цих зауважень є різна: одна — в устах Кошиця зовсім інша — на сторінках „Тризуба“).

О. Кошиць дуже побоювався — як довідуємося ми із його розмови зі співробітником „Українських Вістей“ у Парижу („У. В.“ — 21 січня ц. р.), що „Думка“ не зможе цілком виправдати на світовому форумі своєї слави, як найкращої державної капели на Радянській Україні. Перші два концерти капели рішуче перекреслили ці побоювання. „Думка“ виказала себе гідною тріумфу, що вона його зажила у Франції.

Щодо вартостей капели, О. Кошиць сказав, між іншим, таке :

— „Склад хору вражає своїм багатством і пишністю. Це є голоси, по характеру цілком відмінні від закордонних ; володіючи колосальною експресивною силою і тим способом вокального виразу, який є чужий для імпотентних і інертних, безбарвних голосів закордону, вони сами в собі вже носять підвалину поспіху самої звучності вокальної матерії.

Яке побажання з цього боку можна висловити, то це лише те, щоб трохи пишніше були обставлені ґрунтовні низи басові. Бо при всій своїй абсолютно задовольняючій звучності, ясно могутній і чистий, ця партія сама примушує людину побажати додання до неї того бархату, яку може дати маса октавістів.

Але в межах того складу, який вона зараз має, партія басова є задовольняючою в абсолюті.

Про тенорову партію говорити не доводиться. Зверху донизу це одно задоволення.

Чудові також по повноті і такій життєвій барвистості альти.

Сопрано в загальному ансамблі трохи слабші, але ніжність і легкість звуку за малими виключеннями не лишає бажати нічого ліпшого.

Загальний звук хору є імпонуючий, повний, ситий і яскравий.

Із загальною масою форте злучується надзвичайна легкість, оздоблена якоюсь особливою задушевністю і тужливою приємністю, яку можуть мати тільки наші голоси.

Дисципліна хору абсолютно перфектна.

Рухливість хору прекрасна“.

Турне „Думки“ по Франції було остільки блискуче в своїм успіхові, що навіть серед наших землячків з „Тризуба“ повстало замішання. Будь що будь, а не могли ж унерівські емігранти безсторонне поставитися до виступів нашого художнього колектива, капели Української Радянської Держави. В цій і є причина тієї двоїстости, що просякає собою статтю у „Тризубі“ (27 січня ц. р.) про виступ „Думки“. Але, як читач може сам переконатися, натиск голосової культури співців наших виказав себе дужчим за брутально-зоологічну упередженість петлюрівської еміграції. Навіть у цім таборі не могли протистояти спокусі сказати бодай частину правди про капелу, як колектив визначної художньої якості. В. С.-кий розповідає :

— „Що сказати про саме виконання ?

Вже вихід капели на сцену виявив велику дисциплінованість, яка не покидала її протягом цілого вечора. Видко, багато праці покладено на цю так важну річ, без якої, зрештою, не можна уявити многоголосного музичного тіла, здібного що-менту перетворити у звуки волю володаря. І з цього боку капела давала все те, що міг вимагати і що хотів в неї втілити її талановитий диригент Нестор Городовенко. І то з тим більшим успіхом, що вона розпоряджає чудовими голосовими засобами. Брак музичної культури, який часто можна зауважити на голосах українських хорів і який часом можна було почути і на співах капели, для широкого загалу навряд чи був помітний, бо щедра українська мати-природа зрівноважувала те, що в Європі зветься доброю музичною школою...

Треба правду сказати, що капела виявила надзвичайну еластичність взагалі, а особливо в нюансах динамічного характеру. Її одна з найкраще виконаних речей — „Дударик“ Леонтовича (до речі, розстріляного більшевиками) була чимсь чарівним, що трудно може передати бідне для цього людське слово. Здавалося, що золотосяйне мереживо звуків йшло не з людських грудей, а від невидимих струн, яких торкався то дужим, то слабшим, але таким ніжним подихом вітрець - пестун. І струни брехали, уносячи людину кудись далеко від грішної землі, в якісь незначні краї невиданої краси... А коли їх не стало, хотілося тиши, абсолютної тиши, щоби завмерлі звуки відгомном далі продовжували жити в людській уяві. Але... жорстокі оплески брутально урвали їх, розбудивши з чарівного сну неземної і непередаваної насолоди.

Другою українською піснею, що їх виконано з надзвичайним артистичним хистом, не пошкодивши ані трохи її ультранароднього характеру, була „Коляда“ Козицького. Що то за чудова гра ритму, звичайно так трудного для виконання взагалі, а зокрема яка ідеальна дикція та яка глибоко народня інтерпретація самого змісту пісні. Хто зна, чи зрозуміли так її своєрідний колорит французи. Але численно представлена українська колонія голосно озвалася вигуками на біс.

Ці дві пісні — це були ті дві правдиві перлини, які різко виділялися на віяні артистичної слави, який спледа собі капела.

Автор намагається перевести порівняння проміж колишньою уєнівською капелою Кошиця та Державною Капелою УСРР „Думка“ з диригентом Н. Городовенком на чолі. Зрештою, і тут „Думка“, очевидно, сильно вразила навіть цього яскраво-ворожого нам суб'єкта. Як, очевидно, і те, що, коли б автор зміг хоч на хвилю забути, звідкіль приїхав Н. Городовенко зі своєю капелою (а цього ми не можемо сподіватися від нашого ворога, хоча б і на хвилю), то оцінка „Думки“ була б ще позитивнішою. Але читаймо з „Тризуба“:

— „...на закінчення дозволю собі торкнутися порівняння лише двох славних диригентів, бо голосові засоби обох капел були майже однакові (ліпші октави в капелі Кошиця) і не в них — головна річ.

І Кошиць, і Городовенко знавці не тільки нашої народної пісні, але й її святая святих — душі. Однак не в тім тільки їх значіння, бо треба вміти дати її відчуті і пережити іншим. І один, і другий вповні цього досягнули. Однак Городовенко при всій своїй талановитості не міг запалити огнем надхнення своїх капелян, а значить наелектризувати аудиторію в такій мірі, як це бувало у Кошиця. Тому й спонтанного вибуху овацій, які звикли бачити на концертах капели Кошиця, на концерті капели Городовенка не було.

Рівно і манера диригування у Кошиця оригінальніша і далека од європейських приписаних наукою форм. Кошиць — це чарівник, це творець з божої ласки. Городовенко — європейський талановитий диригент.

Не обійшлося і без своєрідних хуторянсько-гопачних забаганок з боку земляків наших славних, у Парижі суших. Автор цієї ж таки статті не може дарувати нашому Наркомосові, що він не прибрав капелян у „наше чудове народне вбрання“ з широчезними, з Чорне море, запорізькими шароварами, кумачевими червоними поясами, вишитими сорочками, квітчастими стьожками, що аж очі рвуть та іншою етпетерою з аксесуару старого етнографічно-побутового театру. Ну це вже справа смаку, культурного рівня еміграції і, очевидно, її нудьги за батьківщиною.

* * *

Д. Донцов, добре знаний у нас співець „заборчої нації“, культиватор думки про створення „ нової раси людей“, відтак — „ нової породи українців“, що, в разі потреби, схоплять за горло будь-кого (бо нація, мовляв, тільки тоді й знайде себе, коли виб'ється в нації панівні) — цей самий Донцов уже аж набрид нам своїм мало вже оригінальним як на сьогодні аналізом літературних явищ та шляхом розвитку української літератури. Продуктивність публіцистичних вправ автора збірника цитат під загальною назвою „ Націоналізм“ нам добре відома. Протягом семи років існування Літературно-Наукового Вісника під ідеологічною й організаційною зверхністю Донцова читач ЛНВ мав нагоду прочитати кілька десятків статей, що з усіх боків обговорювали питання літературного розвитку на Україні, і в усіх них *mutatis mutandis* мова йшла про волеву перевагу „Європи“ над „Росією“, „Заходу“ над „Сходом“, про провансальство анемічних духом людей „Сходу“, про расу, що їх властивістю є, мовляв, гіпертрофована перечуленість і сентиментальна гістерика („тряпичная душа“, „раса кволик“ etc.). Спочатку (р.р. 1922 — 1923) це було, коли хочете, навіть оригінально, принаймні, на українському ґрунті. Але потім, трохи пізніше, особливо після статей в зв'язку з нашою літературною дискусією („Європа“ чи „Просвіта“), кожна нова стаття, що зачіпала якимсь боком літературні питання, викликала рівно стільки ж інтереса, як набридла всім несоковита й безбарвна жуйка.

Чергова стаття цього автора у січневій (1929 р.) книжці Літ.-Н. Вісника „Росія чи Європа“ надивовижу лемішковида річ. Ні грана оригінальності, навіть жодного словесного новотвора, жодного термінологічно-сміливого вибрика на адресу „наших провансальців“, на що яких кілька років тому Донцов іноді був здатний. Статтю цю написано на літературні теми, і написано, звичайно, на донцівський кшталт: все, що тільки він устигає підхопити, проходячи, фігурально висловлюючись, повз „Будинок Літератури“, він змобілізує, щоби „довести“ свою *idée fixe*: за окциденталізм проти розчуленості східника, за волюнтаризм заборчої нації проти кволого на волю „всесвітнянства“, за „Європу“ проти „Росії“. А це йому вдається легко, навіть дуже легко. За методом нанизування цитат з філософів, письменників і політиків, як то ми подибуємо у т. зв. книзі Донцова „Націоналізм“, він вишиковує десятки свідків, що його думку мають боронити, а думку інших поборювати. Отож маємо: Байрон, Шекспир, Гете, Бл. Ібаньес, Шов, Бальзак, Мопасан, В. Гюго, Монтерлян, Меріме, Золя, Дж. Лондон, Зудерман, Лягерлеф, Емерсон, Вергарн, Бодлер, Мольер, Расін, Бетговен et tutti quanti є зовсім інші, протилежні в розумінні активного ставлення до життя, ніж такі от, мовляв, як Пушкін, Л. Толстой, Тургенев, Гончаров, Достоевський, Грібоедов, Г. Успенський та ін. зі старшої генерації руської літератури, Брюсов, Ал. Толстой, Сологуб, Чехов, Горький з пізнішого покоління та ще кілька десятків з новітньої фази розвитку руської літератури. Іменних набрав на 15 сторінках своєї статті наш шановний автор кілька десятків і все з цитаточками, з витягами з творів. Словом, виїшла справдішня донцівська мозаїка, що у „Націоналізму“ прибрала форми цілої книги, а в цьому числі ЛНВ доскочила тільки стати статтею.

— „Європа і Росія — читаємо в цій статті — се два культурні континенти, розділені океаном взаємного непорозуміння“.

В чім же полягає той „океан взаємного непорозуміння“, на думку автора? А це, мовляв, впливає з самого змісту понять „Європа“ і „Росія“.

— „Що таке Європа? Се континент, який у кількасотлітній війні відбив чужинецьку навалу і завоював три інші континенти цілком, а четвертий (Азію) в значній частині.“

Се мусить бути, отже, незвичайна раса людей.

Що се за раса? Се є та, для якої світ є гра пригод, безнастанний підбій. Для якої найвищою цінністю є чин, а світ — спортовою ареною“ ...

Такий „Захід“, така „Європа“ у випарах хворої фантазії фашистського маніяка Донцова.

А „Росія“, „Схід“ — чим вагітна ця „раса“? „Росія“ це — за Д. Донцовим — символ кволости, волевої імпотенції, „Росія“ то є „раса кволих, нарід-плебей, який ненавидить усіх сильних і все сильне“;

„Росія“ то є збірний „перечулений словоблуд і нероба“. „Росія“, коли й мала своїх бунтівників, то це були, мовляв, „бунтовщії слабосільні“, „собственного своего бунта не выдерживающие“, а бунт їхній був не „яскравий і сильний“, як у „Європі“, а „трусливий і скритий“.

От як воно чітко і просто у простосердного прихильника схеми. Окідент „переміг“, кволий Схід „подолано“.

Звичайно, для нас проблема „Сходу“ й „Заходу“ розв'язується на інших шляхах, — та й самої, з отаким - о специфічним звучанням, „проблеми“ для нас зовсім не існує. Наш шлях — шлях пролетарських революцій з урахуванням факту наявності колоніального та напівколоніального Сходу (але без лапок) — ми проходимо заряджені величезною динамічною енергією, волею, що скерована не на що інше, як на про ч и с т к у склепів історії з їхньою трухлявиною тисячоліть, з неворушністю традицій. І вже не про „спортову арену“ нам ходять, коли ми підносимо кличі пролетарської революції, і не про клоунівську „гру пригод“ та (ой, як страшно) „безнастанний підбій“, а про жорстоку, невблаганну класову боротьбу за історичне завтра, за прийдешнє. А навіть Донцову має ж бути відомо, що в цій боротьбі, що тяглася і тягтиметься ще не один рік і точитиметься в жорстоких формах, переможе той, хто матиме міцніші нерви, волеву напруженість, хто здолає позбутися меланхолійної сентиментальності.

Отож, про „тряпичную душу“ „Сходу“ нема чого говорити, бо хто ж не бачив, хто ще не пересвідчився протягом останніх 12 років, що цей самий „Схід“, що Донцов його маже під сіру фарбу обезволеної „Росії“, зціпивши зуби, змобілізувавши цілі вулкани волі, волі нової, історично-молодої класи, боронив здобутки свого пролетарського „стихийного гону“, своєї, робітничої заборчости. Тут беззубою злістю спеціаліста від орієнтацій нічого не вдієш, як і не врятуєшся галасливою абракадаброю слів про „завоювання трьох континентів цілком, а четвертого (Азії) в значній частині“, бо, коли серйозно брати це, як, практичний заклик до так чужої експансії „українського народу“, то цей нічим не виправданий імперіялістичний вибрик фашистського публіциста може хіба що спонукати нас шукати зрозуміння цього явища десь поза ділянкою соціальних явищ, — доведеться певне, на допомогу притягати психіатрів. Не з такими атрибутами, якими диспонує Україна в наслідок своєї історичної мивушини (якщо погодитися на хвилику з донцівською схемою дальшого розвитку України), замахуватися на три й чотири континенти.

Але Д. Донцов ще й поборник створення „незвичайної раси людей“. Зрозуміло, цієї „незвичайности“ має досягти в першу чергу сам патрон цієї ідеї. Принаймні, буде цілком нормально простежити бодай зашвидку за громадською (звичайно, справа не ходить про особисте) лінією цього невтомного барда „незломних волею“, до „кінця послідовних націоналістів“. Відразу впадає в око, що „крива“ громадської

106 витривалості Донцова надто оригінальна. Цього він і сам, власне, не заперечує, хоч, звичайно, делікатно утримується від некорисної для нього характеристики такої мінливості в переконанні (див. принаймні його власні визнання у статті „Дон-Кіхотам монархізму“ — відповідь В. Липинському „Державна Нація“ — січень 1917 р.). Допоможемо трохи чіткіше простежити шляхи - вихилися цього за його власні визнання — „ворога орієнтацій на сторонні сили“.

„Змін віх“ в громадській кар’єрі Д. Донцова було так багато, що для зручності визначення головніших „етапів“ ми послугуватимемося нумерацією.

Отож: 1) часи довоєнні — Донцов перебуває в УСДП, звідкіль його 1913 р. викидають, як він сам розповідає, за „авантюрничі гасла“; 2) з початком війни Д. посідає германофільську позицію, зв’язаний „відповідними“ (мілітарно - контр - розвідочними) німецькими колами, одночасно втирається до „Союза Визволення України“, звідкіль зі скандалом тікає; 3) за влади гетьмана Скоропадського Донцов стає одним з його гарячих прихильників, стаючи на чолі пресового бюро, береться, хоч і невдало, до пропагування ідей українського монархізму; 4) коли ж влада гетьмана захиталася, він недвозначно намагається кокетувати з петлюрівськими колами, висловлюючи симпатії повстанню проти хазяїна, якому до останнього моменту з собачою вірністю служив (стаття до ред. „Ради“); 5) у квітні 1918 р. увиходить до Головної Управи куркульської партії хліборобів - демократів, коли ж становище цієї партії ґрунтовно захиталося, Донцов також захитався і з цієї чергової партії тікає; 6) в гетьманській еміграції у Відні (початок 1919 р.) залучається до табору ґр. Тишкевича та небіжчика бар. М. Василька, — це було тим зрозуміліше, що гетьманці ще мали там тоді своє посольство (В. Липинський); 7) вичерпавши всі можливості до наміцання твердого ґрунту на еміграції, Д. пробує налагодити зв’язки з Варшавою, він планує поворот на більш стабільний тубільний ґрунт, до Галичини — він пошивається у гарячі полонофіли, засуджуючи своє попередню німецьку орієнтацію, заробляє собі паспорта на в’їзд куди-небудь у Польщу; 8) у Галичині ж закладає свою групу „Заграва“, видає під тією ж назвою орган і за кілька часу... ту організацію кладає („я з групи виступив“ — каже Д.); 9) кинувши „Заграву“, взявся за організацію „Літературно - Наукового Вісника“, який організувавши (1922 р.), використовує для найскаженіших атак проти Радянської України та проти всього, що тільки є поступового на терені Західної України. Найбільш показовим в цю порівняльно - довгу смугу його „діяльності“ (від 1922 р. і понині) є надивовижу цинічне ставлення до тих ніби принципів, що їх сам він рекомендує, як підвалини своєї „роботи“. Так, напр., рекламуючи себе, що - найрішучішим ворогом орієнтації на будь - які чужі українському народові сили, проголо-

шуючи себе 100%-м націоналістом, що однаково рішуче, мовляв, бореться і проти орієнтації на „Москву“ і проти орієнтації на „Варшаву“, він протягом цих 7 років не сказав жадного виразного слова проти „Варшавської орієнтації“, а всю силу своєї оскаженілості змобілізував проти Радянських Республік. Навіть більше того, — Донцов частенько заїздить до Варшави й на Волинь (певне, з милостивого дозволу і взаємного погодження з хозяїнами) і там впорядковує свої лекції приблизно на теми: „Розклад більшовизма в освітленні укр. рад. літератури“, „Схід чи Захід“ (тобто, Польща чи Радянська Україна) і т. ін. Не дивно, отже, що донцівський орган, який виходить у Львові, орган до того ж ще й „незалежної“ політичної думки та „войовничого“ націоналізму і т. д. і т. ін., зовсім обминув листопадові події у Львові 1928 р. Ані телень про події, що про них з обуренням писала навіть така вже прісна автономістська преса, як орган УХО „Нова Зоря“. Боком вилізли ці події Д. Донцову: раптом ще раз перевірено, що з Д. — варшавський слуга, допомагач і агент польської дефензиви (донос дефензиви наприкінці статті в числі ЛНВ за лютий 1929 р.), а не якийсь там поборник орієнтації „тільки на власні сили нашої нації“.

Боронь боже нас од такої „нової раси людей“!..

Та й старенька ця „раса“ скрізь уже по вуха зарекомендована. Це ж цій „расі“ виплачували „звонкой русской монетой“ „за верную службу“ по усіх отих „Двуглавих Орлах“, „Русских Знаменах“, „Земщинах“ та охранных; то ж ця підла „раса“ годувалася з німецької марки біля жолоба „Союзу Визволення України“ і вона ж сьогодні „соромливо“ змушена мовчати про те, про що кричали львівські бруки в листопаді. А вся вона разом, в усіх своїх відмінах зветься — льокайчуки, брудні гешефтьяри, професіональні шахраї, що служать тільки своїм особистим інтересам і більш нікому і нічому.

Отож, коли такі людиці ставлять питання: куди має орієнтуватися українська література — на „Захід“ чи на „Схід“ (на капіталізм, чи на соціалізм), то, самоочевидно, вони висловлюють політичну тенденцію не свою (це нас мало би інтересувало, бо „тенденцій“ тих важко перелічити), а якихсь інших сил, що змагаються за громадську гегемонію на певному гео-політичному обшарі.

— „Наша література є хора — читаємо у Д. Донцова. — Нас довго годували своїми зіллями різні, часом великі, але все ж провінційні знахарі з Москви і Ленінграду і замість вилікувати викривляли нашу психіку. Російське письменство з його культом безволля й хаосу не дає в нас стверднути старому варязькому первневі, довкола якого скристалізувалася б сильна і відпорна на всякі чужі впливи душа нації... Не визволимося політично, поки не визволимося духово. Поки не відчепимо від себе слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу“...

Справа „політичного визволення“ України давньєнько, а останніми часами якось по-особливому — стала модним факхом. Найодвертіш це помітно звичайно в колах, що роблять самостійну, своєю політику. І зрозуміло, що оскільки говориться про свої власні інтереси, то не вишукують якихсь псевдонімів. Кажуть просто: Україна — дуже багатий кусень, є чим пожитися, — добре було б її „визволити“... від радянської влади (див. відомий № англійської „National Review“ та брош. Франсуа „L'Ukraine economique“). Людцям же а la Донцов залишають почесну роллю — ідеологічно „працювати“ над духовим звільненням від більшовицької пошести. Донцови цю роботу з чужого замовлення й виконують. Звичайно, звичка робить своє: звик все на якусь „орієнтацію“ працювати, то й працюєш; звільни його від цього обов'язку й... голгофа страждань...

І. МИКИТЕНКО

ОДВЕРТИЙ ЛИСТ ДО ТОВАРИЩА ВОЛОДИМИРА КОРЯКА

Дорогий товаришу Коряк!

Третій рік ми працюємо з Вами в одній організації, що їй не раз і не двічі доводилось боронити свої принципи, демонструвати свої ідеологічні засади і давати рішучого откоша своїм численним літературним супротивникам. І от, стикаючись з Вами в щоденній вусповській роботі, виступаючи з Вами безліч разів перед робітничими аудиторіями, я бачив, яка любовь до пролетарської України і до її молоді культури говорить у Ваших словах. Ви уміли блискуче захищати від наступу ворогів, від шовіністичних зальотів, од русотяпських посмішечок кожду цятку наших досягнень.

З Вас був і є добрий захисник української пролетарської культури. Я це знаю, я в це вірю і тому пишу до Вас цього одвертого листа.

Що ж трапилось? Чому лист? Яка його мета?

Трапилось непорозуміння. Його треба викрити ще до з'їзду ВУСПП, до якого ми разом з Вами готуємось.

Вашу доповідь („На літературній Україні“) видруковано в № 3 журналу „На літературном посту“ за 1929 рік. Не маючи на меті полемізувати з Вами в даному листі з приводу деяких тверджень цієї доповіді, з якими я не погодився ще на Пленумі, я хочу тут рішуче заперечити лише Вашу інтерпретацію моїх власних виступів.

На стор. 6, в останньому абзаці, Ви „захищаєте“ мене від докорів т. Сутиріна, які він зробив мені (там таки — на Пленумі) за мою статтю „Організація пролетарської літератури і національна справа“, уміщену в № 7 журналу „Критика“ за 1928 рік.

І „захищаєте“ Ви мене так :

„Товарищ Сутурин бросил упрек т. Микитенко, но я думаю, что выступление Микитенко было тактическим маневром; нам, в нашем окружении, в условиях существования ефремовского комплекса, приходится из тактических соображений выступать тоже защитниками „обиженной Украины“, это делается в силу необходимости. Иначе, по крайней мере, до последнего времени, пока были Валайтисы, иначе нельзя было делать“.

Оце власне, ці кілька фраз Ваших і заховають у собі той величезний і темний знак запитання, який Ви, безперечно широко, і стільки ж необережно повісили наді мною, над ВУСПП'ом і... над собою. Це й є той знак запитання, який я хочу скинути.

Бо що виходить за Вашими коментаріями? За ними виходить, що коли я й виступав десь, у міру своїх сил, „тоже защитником“ обиженной Украины, то робив це тільки тому, що виступати інакше не можна було. А то б, мовляв, він виступав би „інакше“. На жаль, Ви не даєте пояснень, як же саме інакше мусив би я виступати, захищаючи свої переконання і доводячи помилковість старих позицій ВАПП'а, шкідливість великодержавницьких проявів у роботі деяких діячів на культурному полі й т. ін. На жаль, Ви цим самим сієте в мені сумнів що до Ваших виступів. Невже ото, коли ми виступали разом з вами, неже ваші промови були „тактическим маневром“? А я думав, що ви ото широко...

Бо за Вашими коментаріями виходить, що я одне думаю, а зовсім інше говорю чи пишу, хоч би й у згаданій статті.

Словом, виходить, що „выступление Микитенко было тактическим маневром“ (для чого? — І. М.), щовін би не мусив був того писати, але... „в условиях существования ефремовского комплекса приходится из тактических соображений“... і не таке, мовляв, може сказати людина.

От я й хочу, не полемізуючи з приводу цієї Вашої тези, за якою виходить, ніби - то в нашій літературній дійсності немає нічого, крім ефремовського комплексу, що варто захищати, не полемізуючи тут з приводу цієї тези, я хочу сказати, що Ви надаремно мене „захищаєте“, бо я справді таки робив свої виступи не з тактичних міркувань і не ради „уступок“ „ефремовському комплексу“, а тому, що вважав свої твердження за справедливі, а твердження й політику старого ВАПП'а — за помилкові.

Тимчасом, за Вашою інтерпретацією, мої виступи були, так би мовити, нещирими. А що я являюсь членом ВУСПП'а, до якого належите й Ви, і що виступи свої я робив саме від організації, то виходить, що й ВУСПП до деякої міри провадив таку досить таки неприємну політику: ніби захищає Україну, однак Ви йому не вірте, це він так, „из тактических соображений“...

Це помилка. Це величезна помилка!

Невже заперечуючи, наприклад, Ваші твердження:

„То, що у вас називається попутничеством, у нас називається пролетарської літературою (сміх)“. (На літ. посту“, стр. 6).

або оце:

„У нас нинішня виучорність єсть предсмертна судорога старого українства. Она иногда производит впечатление какого-то под'ема, какой то силы, которая возрождается, но это обманчиво. Это оживление перед концом. Это последний, даже не бальзаковский возраст, а более поздний (сміх). Это — яд разлагающегося трупа. Эта отравка проникает и в нашу пролетарскую литературу“... (там таки, стр. 10).

Невже, заперечуючи ці Ваші твердження, я так само робив „тактический маневр“ ради „ефремовського комплексу“, а насправді думав: Правильно! Яд! То, що у вас попутничество, у нас пролетарська література. Правильно. Судорога. Перед концом!

Ні! Я так не думав. І тому я заперечував на пленумі ВОАПП ці Ваші твердження. Я говорив, що Ви зовсім надаремно не провели демаркаційної лінії між здоровою молодістю пролетарської літератури і тією частиною української літератури, де вже яд і „бальзаковский возраст“. Я назвав тоді низку творів з робітничою тематикою і низку інших революційних творів і взяв на себе сміливість захищати нашу літературну дійсність від того глибокого скепсису, що ним була просякнута Ваша блискуча своєю формою доповідь. Пригадайте ж, що ви відповіли мені в своєму кінцевому слові? Якщо я не помиляюся, Ви назвали мій виступ демагогічним. Ви не повірили мені, що я справді за ті твори, і за тих письменників. Ви сказали: Таа... знаєм його, він не звертає уваги на одеську периферію, а на пленумі, бач, розпинається.

І нарешті — мені дивно, чому це членів спілки пролетарських письменників не можна бути „захитником обиженої України“ навіть в тому випадкові, коли він боронить свої тези, що забезпечують, на його думку, інтернаціональну єдність пролетарських літератур і відкидає тези, що шкодять цій справі, і таким чином безпечно-ж „обижають“ Україну, радянську республіку, в якій є сектор пролетарської літератури.

Чому це Ви виступаєте на захист цього письменника в такий спосіб, як це Ви зробили на пленумі і як тепер надруковано в журналі „На літературному посту“? Де це сказано, нарешті, що пролетарський письменник не повинен виступати „захитником“ тієї лінії в культурному процесі, що її провадить партія і Наркомос нашої республіки?

Інша річ, коли б Ви довели були на пленумі, що я в своїх виступах розминувся з лінією партії і наробив помилок. Тільки тоді я щиро подякував би Вам.

А так — що ж?..

Не рятєе Вашого коментаря навіть остання фраза цитованого вже збача :

„... Иначе, по крайней мере, до последнего времени, пока были Валайтисы, иначе нельзя было делать“.

Адже Ви знаєте, що Валайтисов давно вже немає там, де вони були. Знаєте також, що I Всесоюзний З'їзд пролетарських письменників (1—8 травня) відбувався зовсім не під егідою Валайтисів. I все таки на ньому наша вусповська делегація (в якій, на жаль, Вас не було) витримала була досить таки серйозну баталію і саме після цього з'їзду і виступив я в „Критиці“ зі статтею „Організація пролетарської літератури і національна справа“, а трохи раніше перед тим — у „Комуністі“ зі статтею „I-й Всесоюзний З'їзд пролетарських письменників“.

Дорогий товаришу! Я хочу переконати Вас, хочу, щоб Ви повірили, що на мене, як на одного з старих гартованців, а тепер — вусповця, „ефремовський комплекс“ не впливає ані краплі, що „ядразлагающегося трупа“ в мене не „проникает“, що „судорога старого украинства“ мене не обходить (хай собі здихає! — гній під ноги!).

I все таки... Вірніш: і то му :

— Я сміливо буду виступати і далі, в міру своїх сил і можливостей, „защитником“ пролетарської України, її молоді, свіжої і радісної пролетарської культури і зокрема нашої молоді пролетарської літератури і творів революційної літератури, що заслуговуватимуть на захист і визнання, а не на засудження! Все, що, на мою думку, шкодитиме розвитку цієї культури, я буду й надалі засуджувати і то не з тактичних міркувань, а таки по ширості і з переконання.

З великою пошаною і привітом

Ваш Іван Микитенко

ХАРКІВ

1929 14 БЕРЕЗНЯ